

Ethiek in het maatschappijleeronderwijs.

Een serie van drie lessen ten behoeve van de ontwikkeling van ethische oordeelsvorming voor leerlingen van de havo en het vwo, aangevuld met ideeën, opmerkingen en tips.

Door Stephan Wetzels.

Inleiding.

In onze samenleving komen wij als individu of als groep geregeld te staan voor keuzes. Soms zijn ze ingewikkeld, ingrijpend en complex, maar ook eenvoudige keuzes kunnen vragen om gedegen en onderbouwde afweging. De filosofie van het juiste handelen wordt ethiek genoemd of ook wel moraalwetenschap. Het gaat hierbij vaak om het handelen ten opzichte van medemensen, dieren en de natuur. De ethiek houdt zich ook bezig met meer algemene vragen zoals ‘(wanneer) heiligt een doel de middelen?’ en ‘doe ik het goede als er mogelijk kwalijke gevolgen ontstaan’ en zelfs ontologisch als ‘wat is het goede eigenlijk?’. Ethiek is het meest bekend vanuit de medische ethiek, waarschijnlijk omdat voorbeelden uit de zorg en geneeskunde het meest tot de verbeelding spreken en omdat ze ons voeren naar de grenzen van ons denken¹. Maar vanzelfsprekend zijn vaak terugkerende termen in de ethiek als doel en middelen, keuzevrijheid, verantwoordelijkheid, aanvaardbaarheid, waarheid en universaliteit aangelegenheden die voor ieder mens van tijd tot tijd spelen. Het doel van ethiek binnen het vak maatschappijleer waarin het een plaats kan hebben (ethiek heeft vanzelfsprekend ook een plaats binnen het vak filosofie, het vak wordt echter op beperkte schaal gegeven) is tweeledig: enerzijds moet het leerlingen gevoel voor ethisch redeneren bijbrengen al dan niet met betrekking tot maatschappelijke vraagstukken en anderzijds gaat het om ontdekken van persoonlijke voorkeuren, afwegingen en posities, al dan niet betrekking hebbend op realistische ethische dilemma's. Het belang van goed redeneren en het maken van eigen afwegingen is evident en verdient derhalve enige (aanvullende) oefening buiten het gewone curriculum maatschappijleer. De serie lessen, opdrachten en ideeën kunnen worden gebruikt door de docent los van bestaande lessen, maar ze kunnen ook worden geïntegreerd in een bepaald thema, bijvoorbeeld massacommunicatie of politieke besluitvorming.

Aanvullende literatuur voor de docent:

Bolt L.L.E., Verweij M.F., Delden J.J.M. van (2005). *Ethiek in praktijk*. Assen: Van Gorcum.

Bransen, J. Anticipating reasons of one's own. In: Sie, M., Slors, M., & Brink, B. van den (Eds.). (2004). *Reasons of one's own*, pp.87-105. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.

Cohen, M. (2003). *101 ethische dilemma's*. Rotterdam: Lemniscaat.

Tongeren, P. van (2003). *Deugdelijk leven: Een inleiding in de deugdeethiek*. Amsterdam: SUN

---

¹ Een mooi voorbeeld van een dilemma wat onze rede zwaar op de proef stelt is het volgende bekende dilemma.

Stel je zit in een trein, en de remmen doen het niet meer, je rijdt af op twee tunnels. Je weet dat in de linker tunnel een man aan het werk is, en je weet dat in de rechter tunnel vijf mannen aan het werk zijn. Je moet een keuze maken welke tunnel je binnenrijdt met dodelijke afloop. Lijkt simpel, tussen aanhalingstekens, deze keuze.....

Nu, jij bent arts. Er ligt een man in coma, waaruit hij spoedig zal ontwaken. Op dat moment worden er vijf mannen bij jou binnengebracht die in levensgevaar zijn en gered kunnen worden door middel van bloedtransfusie. Ze hebben allemaal een zeldzame bloedgroep. De man in coma blijkt deze bloedgroep ook te hebben, een bloedtransfusie zal hij niet overleven.

Wat doe je?

Les 1 (zie bijlage 1)

Duur 45 minuten.

Niveau havo/vwo bovenbouw

Inleiding Ethiek

Het is aan de docent in hoeverre hij uitgebreid of minder uitgebreid, oppervlakkig of in de diepte een inleiding in de ethiek verzorgt. Wat hier volgt is een tekst die dient als kapstok om een les aan op te hangen. Afhankelijk van het niveau kan men kiezen bepaalde begrippen meer toe te lichten.

Inleiding. 10 minuten. De docent kan n.a.v. bijlage 1 een inleiding verzorgen. Belangrijk hierbij is om voorbeelden te gebruiken die op dat moment spelen in de maatschappij of die recent zijn behandeld.

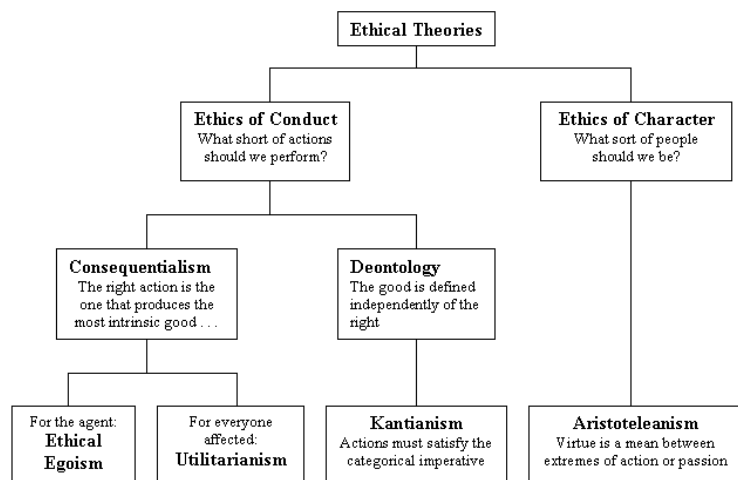
Introductievoorbeeld:

Al in de Griekse oudheid hielden filosofen zich bezig met vragen over deugdzaamheid en rechtvaardigheid. Om bepaalde problemen te verhelderen grijpen latere filosofen terug op deze eerder ontwikkelde ethiek. Het is een traditie in de filosofie om dialogen te houden waarin men de eigen standpunten confronteert met die van anderen. Morele overeenkomsten en verschillen komen zodoende aan het licht, wat helpt bij de bestudering van de moraal. Daarom bestuderen ethici nog steeds het de moraal en het wereldbeeld van Aristoteles (dat wezenlijk anders dan dat van ons vandaag) om vervolgens met hem de dialoog aan te gaan. De belangrijke negentiende-eeuwse ethicus John Stuart Mill reageerde op Jeremy Bentham en op Immanuel Kant. Op zijn beurt wordt Mill bekritiseerd door de twintigste-eeuwse John Rawls. De ethiek probeert dus niet alleen een onafhankelijke theorie te produceren, maar ook vroegere ideeën te bekritisieren en van commentaar te voorzien.

Stromingen (gevorderd, ter verdieping)

Net als de filosofie, kent ook de ethiek talrijke stromingen en groepen mensen die overtuigd zijn van bepaalde morele principes. Die principes kan men aanhangen (min of meer) onafhankelijk van het deelgebied van de moraalstudie waarin men zich begeeft.

De ethiek kent onder andere naturalisme, intuitionisme, prescriptionisme, pragmatisme, antirealisme, relativisme, utilisme, hedonisme, egoïsme. Tussen deze stromingen bestaan overeenkomsten en verschillen waarmee als het ware een stamboom gemaakt zou kunnen worden. Stambomen kun je op verschillende manieren maken. Een voorbeeld: cognitivisme ("er is een relatie tussen moraal en kennis") is de moedertak van naturalisme ("moraal is een soort

tastbaar en kenbaar feit") en intuitionisme ("intuïtief weten we al dat 'het goede' bestaat"). Cognitivism heeft een zusje noncognitivism ("moraal staat los van de waarheid") en beiden komen uit het gezin van de moraalepistemologie ("hoe leert men de moraal kennen?").

Vaak is er toch een relatie tussen een stroming en een deelgebied. Cognitivisten en noncognitivisten begeven zich vooral op het deelgebied van meta-ethiek. Utilisten en pragmatisten zitten hoofdzakelijk in het deelgebied van de algemene normatieve ethiek. Relativisten zitten veel in beide begeven. (**zie verder bijlage 1**).

Men kan in de les aandacht besteden aan enkele van de volgende vragen en thema's. 25 minuten. (Zorg ervoor dat leerlingen aan de slag gaan met enkele specifieke vragen of thema's, dus duidelijk een keuze maken)

Met betrekking tot ethische reflectie op morele problemen.

Moraal en ethiek: verwachtingen en verantwoording

Het stappenplan: een structuur voor ethische reflectie en discussie (zie bijlage 1 het stappenplan, dit stappenplan uitdelen op papier!)

Waarden -hoe ontstaan waarden en waarom zijn zij belangrijk?

Het welzijn van mens en dier behartigen: weldoen en niet schaden

Eigenheid van mens en dier: autonomie en integriteit (maar ook: wie is belangrijker en waarom)

Rechtvaardigheid, wat is het precies?

Het wegen van waarden en principes, hoe doe je dat?

Met betrekking tot ethische theorieën en perspectieven.

Meer goed dan kwaad. Consequentialisme als klassieke ethische plichtstheorie.

Uit de aard van de handeling. Deontologie als klassieke ethische plichtstheorie.

Deugen of niet deugen, dat is de vraag...

Zorgethiek: denken over verantwoordelijkheid en zorgbehoeften.

(Voor deze een uitwerking hiervan zie het boek Bolt L.L.E., Verweij M.F., Delden J.J.M. van (2005). *Ethiek in praktijk*. Assen: Van Gorcum.)

Met betrekking tot fundamentele kwesties.

Waarom moet ik en moeten wij moreel zijn?

Ieder z'n eigen moraal? (oftewel de discussie over subjectiviteit en objectiviteit)

Hoe tolerant moet Nederland zijn?

Waarom heb ik aan harde feiten niet genoeg?

Hoe bepaalt mijn levensbeschouwing mijn morele opvattingen?

Wanneer ben ik verantwoordelijk?

Kan een collectief verantwoordelijk zijn?

Argumentatie: hoe analyseer ik een moreel betoog?

Hoe herken je drogredenen en hoe kan ik beter redeneren en argumenteren? (zie bijlage 2)

Met name de laatste 9 vragen kunnen dienen als eerste oefening ter aanvulling van de algemene inleiding. De vragen zijn dusdanig complex dat het erg belangrijk is om in ieder geval de laatste 10 minuten van een les uitvoerig aandacht te besteden aan enkele antwoorden. Men zou eventueel een huiswerk opdracht hieraan kunnen koppelen en een volgende les een discussie kunnen opzetten met betrekking tot deze vragen.

Les 2

Duur 45 minuten.

Niveau havo/vwo bovenbouw

Kleine oefeningen ten behoeve van het ethisch gevoel. **Gebruik bijlage 2.**

Of je het leuk vind of niet, je bent de hele dag bezig met discussies. Soms gaat het om een langdurig gesprek, maar meestal gaat het maar om een paar zinnen. Niet alle discussies lijken dus op wat je doet tijdens het vak maatschappijleer of op het Lagerhuis. Maar je bent toch de hele dag bezig mensen te overtuigen; en dat is ook een soort discussie. Ook als je op de gang vraagt of iemand even aan de kant wil en die ander zich geïrriteerd omdraait en vraagt 'waarom?', ben je bezig met een discussie.

Waar het bij discussies dus om gaat is het geven van redenen of in officiële termen *argumenten*. Nu zal het je waarschijnlijk ook wel zijn opgevallen dat jouw argumenten, die 'natuurlijk' altijd ontzettend sterk zijn, soms door andere mensen helemaal niet worden begrepen. Dat is vooral irritant als die andere mensen je niet willen geloven of naar je willen luisteren. Dit is al vervelend als iemand je op de gang in de weg loopt, maar het wordt nog veel erger als het om echt belangrijke zaken gaat.

Bijvoorbeeld bij het discussiëren tijdens maatschappijleer gaat het eigenlijk altijd over dat soort 'belangrijke' onderwerpen. Mensen hebben hierover ook vaak hele stellige meningen. Je laat je toch niet zomaar overhalen tijdens zo'n discussie. Het is in ieder geval anders dan wanneer iemand je gewoon even vraagt om aan de kant te gaan in de gang.

Nu zijn er een heleboel tips en trucs die je kunt gebruiken tijdens het discussiëren. Maar die trucs gaan voorbij aan iets heel belangrijks. Je moet de argumenten van de ander wel eerst goed begrijpen, voordat je met iemand kunt discussiëren. Het kan hierbij helpen om te weten *wat voor soort argumenten* de ander gebruikt.

Tijdens deze les gaan we letten op twee soorten argumenten. Er zijn (1) argumenten die te maken hebben met de gevolgen van iets en er zijn (2) argumenten die te maken hebben met een of ander principe (**eea is al in de inleiding ter sprake gekomen**). Een voorbeeld:

Er zijn mensen die heavy metal muziek maar niks vinden. Sommige van die mensen vinden dat, omdat die muziek slecht zou zijn voor je oren. Die muziek moet je namelijk hard afspelen en het is aangetoond dat harde muziek op je oren erg slecht is voor je gehoor. Sommige andere mensen vinden dat heavy metal slecht is, omdat mensen erdoor zouden worden aangezet tot gewelddadig gedrag.

Dit zijn twee argumenten die te maken hebben met de gevolgen van heavy metal. Volgens deze argumenten zijn er twee slechte gevolgen en dat zijn gehoorverlies en gewelddadigheid.

Maar sommige andere mensen zijn tegen heavy metal, omdat ze niet kunnen leven met wat deze muziek uitdraagt. Sommige heavy metal gaat bijvoorbeeld over de duivel of allerlei andere anti-christelijke dingen.

Dit argument heeft te maken met een principe. De tegenstanders van heavy metal die dit argument gebruiken, vinden dat de muziek tegen de christelijke principes ingaat. Natuurlijk vinden zij ook dat dit kwalijke gevolgen zal hebben, maar dat is niet hun argument.

Opdracht 1: Probeer het zelf eens!

Wat voor soort argument wordt hier gebruikt; gaat het om de gevolgen of om een principe? Streep door wat onjuist is!

1. Ik vind school belangrijk, omdat goed onderwijs nodig is om later aan een baan te komen.

Dit argument slaat op **de gevolgen / een principe**.

2. Ik vind dat journalisten objectief bericht moeten doen, want dat is hun plicht en je moet altijd je plicht doen.

Dit argument slaat op **de gevolgen / een principe**.

3. Ik vind dat een leugentje om bestwil niet mag, want je moet altijd eerlijk zijn.

Dit argument slaat op **de gevolgen / een principe**.

4. Ik vind dat je via internet geen muziek met andere mensen zou moeten delen, want dat is tegen de wet en je mag de wet niet overtreden

Dit argument slaat op **de gevolgen / een principe**.

5. Ik vind dat je via internet geen muziek met andere mensen zou moeten delen, want je kunt gepakt worden en er staat gewoon celstraf op. Je wilt toch niet in de cel belanden?

Dit argument slaat op **de gevolgen / een principe**.

Snel klaar? Verzin dan eens zelf 5 vragen!

Opdracht 2: Vergelijk je antwoorden met je buurman of buurvrouw!

Vergelijk je antwoorden. Vraag je eens af waarom je een bepaald argument vindt slaan op gevolgen of op een principe. **En over welke gevolgen en welke principes heb je het dan?**

Waarom is dit van belang? Waarom is het nu nodig om te weten of de argumenten van mensen slaan op gevolgen of op een principe? Nou, het kan soms erg handig zijn! Als iemand je vraagt waarom hij voor jou aan de kant moet kan dat zijn omdat hij uit *principe* niet voor jou aan de kant gaat of omdat hij bijvoorbeeld geen zin heeft om voor jou in die plas die daar ligt te gaan staan. Er zit namelijk een gaatje in zijn zool en dan krijg hij natte sokken. Dat is een vervelend *gevolg* voor hem.

Je kunt nu twee dingen doen. Je kunt ruzie zoeken of je kunt aan hem vragen waarom hij niet aan de kant wil. Bij maatschappijleer raden we over het algemeen de tweede optie aan. Als nu blijkt dat die persoon niet aan de kant wil vanwege die plas (vanwege de gevolgen dus) kun je hem vertellen dat je echt maar een heel klein doorgangetje nodig hebt en hij echt niet in de plas hoeft. En de zaak is opgelost!

Als het om een principe gaat, wordt het een moeilijker verhaal. Hij vindt jou blijkbaar nogal onaardig en denkt er niet aan om aan de kant te gaan. Het is een principekwestie!

Uit dit voorbeeldje blijkt dat mensen met argumenten die met gevolgen te maken hebben over het algemeen eerder bereid zijn om naar je te luisteren. Dat wil niet zeggen dat ze hun eigen argumenten minder belangrijk vinden, maar er is wel makkelijker over te discussiëren. Je kunt die gevolgen misschien voorkomen. Bovendien liggen gevolgen altijd in de toekomst en weet je dus niet zeker *dat* die gevolgen er ook komen.

Maar als mensen uit principe redeneren wordt het lastig. Zeker als het om een discussie bij bijvoorbeeld maatschappijleer gaat, houden mensen die uit principe redeneren vaak stellig vast aan hun argumenten. Je hoort dan vaak dingen als ‘dat is nou eenmaal zo!’ of ‘dat kun je toch niet maken?’.

Hoe pak je verschillende soorten argumenten nu aan in een discussie? Wat kun je met deze informatie? Laten we eerst eens kijken naar argumenten die met gevolgen te maken hebben.

Ten eerste weet je dat mensen met dit soort argumenten in principe waarschijnlijk wel bereid zijn om een open discussie te houden. Dit wil niet zeggen dat hun argumenten minder goed zijn, maar ze zijn wellicht voor jouw reden vatbaar.

Ten tweede kun je er natuurlijk op wijzen dat de gevolgen waar zij zo bang voor zijn, of die je juist graag zouden willen zien, nog maar moeten gebeuren. Laat ze eerst maar eens bewijzen dat die gevolgen er ook echt gaan komen!

Ten derde kun je proberen om deze mensen achter je te krijgen door een compromis voor te stellen. Je houdt vast aan je eigen standpunt, maar zegt erbij dat je bijvoorbeeld wel uitzonderingen wilt maken. Of je kunt een goede aanpak van de gevolgen voorstellen, waardoor ze niet meer bang hoeven te zijn voor die gevolgen.

Als je iemand die vanuit principes redeneert voor je hebt zijn er ook een aantal dingen waar je op kunt letten. Je moet ten eerste wat voorzichtiger te werk gaan. Mensen vinden het namelijk erg vervelend om op hun principes te worden aangevallen. Principes zijn altijd dingen die op een of andere manier echt belangrijk voor je zijn en daar stap je niet zomaar van af. Als je deze mensen dus frontaal aanvalt zullen ze vaak juist niet meer willen reageren.

Een tweede tip is dat je aan de ander kunt vragen waarom hij of zij nu eigenlijk achter dat principe staat. Als mensen over hun eigen principes gaan nadenken worden ze vaak wankeler dan ze in eerste instantie zijn. Je kunt bijvoorbeeld op allerlei uitzonderingen wijzen, waarbij hun principe toch wel erg raar wordt.

Een voorbeeld: Een veel voorkomend principe is dat je altijd moet kijken hoe je zo veel mogelijk mensen kunt helpen in een bepaalde situatie. Stel je nu eens voor dat je een arts bij ER bent. Er komen na een auto ongeluk tegelijk 4 mensen binnen die snel een bloedtransfusie nodig hebben. Als ze die niet krijgen gaan ze dood. Het probleem is dat ze alle 4 hetzelfde, zeldzame bloedtype hebben en dat heb je niet op voorraad. Nu ligt er toevallig net iemand met dat een gebroken been met precies die bloedgroep. Je hebt nu de keuze om *of* die 4 mensen te laten doodgaan *of* het bloed van die ene man te gebruiken, maar dan gaat hij dood, want dan is zijn bloed op. Gaat nu het principe nog op? Er zullen waarschijnlijk maar heel weinig doktoren zijn die nu inderdaad de man met het gebroken been zijn bloed gaan afnemen. Waarschijnlijk is dat nog strafbaar ook. En dat terwijl je 4 levens redt!

Opdracht 3: Discussie!

De docent deelt de klas in in drie groepen. De docent heeft drie stellingen bedacht en er kunnen nu drie discussies worden gevoerd tussen steeds verschillende groepen. De groep die aan de kant zit gaat erop letten wat voor soort argumenten worden gebruikt. Zijn het argumenten die met de gevolgen te maken hebben of argumenten uit principe? Deze groep beslist steeds aan het einde van de discussie welke van de andere twee groepen de hierboven beschreven tips het beste heeft toegepast. Iedere discussie duurt maximaal tien minuten.

May the best group win!

Les 3

Duur 45 minuten.

Niveau havo/vwo bovenbouw (ook hier: maak gebruik van bijlage 2)

Aan de slag met een niet realistisch dilemma.

In deze les gaan leerlingen aan de slag met niet realistische ethische dilemma's. Het doel van een niet realistisch ethische dilemma is om zoveel mogelijk de argumentatie te benadrukken. Leerlingen worden gedwongen goede argumenten te zoeken en ze te verantwoorden. Het is een oefening en ook een bewustwordingsproces. Het duidelijk en goed formuleren van gedachten en opvattingen is een vaardigheid die maatschappelijk gezien erg belangrijk is, bovendien is het een eerste stap naar het zogenaamde 'hoger onderwijs denken'.

Er worden groepen gemaakt van ongeveer 5 leerlingen en ze mogen, na een korte inleiding van de docent, ongeveer een halfuur werken aan een fatsoenlijke oplossing. Ook hier zijn juiste afsluiting erg belangrijk en een kwartier tijd hiervoor reserveren is dan ook niet te veel. Zorg ervoor dat alles gestructureerd verloopt en dat leerlingen zoveel mogelijk eigen argumenten verzinnen, niet door elkaar praten en goed naar elkaar luisteren. Doorslaggevend is uiteindelijk de redenering. Deze oefening heeft dan ook betrekking op het zoeken en vinden van eigen goed doordachte redenen.

“Het einde van de reis om de wereld”

Situatiebeschrijving :

Jules Verne beschreef een reis om de wereld per luchtballon die 80 dagen duurde. Stel je voor dat je met jouw groep een dergelijke reis maakt, in een veel grotere ballon. Jullie zitten allemaal in de gondel onder de ballon en zweven boven de Stille Oceaan. Door de wind worden jullie in westelijke richting geblazen.

In die richting moeten jullie over enige tijd boven Polynesië komen, een groep van duizenden eilandjes, waarvan de meeste onbewoond zijn.

Er is echter wat misgegaan met de ballon. Helemaal bovenin is een lek ontstaan, wat onmogelijk gerepareerd kan worden omdat je er niet bij kunt komen.

Op de hoogtemeter hebben jullie gezien, dat de ballon heel langzaam hoogte verliest.

Alle ballastzandzakken zijn al over boord gegooid. Via de radio heb je gehoord dat er in dit gebied nooit schepen komen en dat het voor een reddingsschip heel erg moeilijk, misschien bijna onmogelijk zal zijn jullie te vinden. De gondel van de ballon kan hoogstens een dag blijven drijven, dan zinkt hij. Jullie hebben daarom besloten om zoveel mogelijk uitrusting over boord te gooien, waardoor jullie misschien nog één van de eilanden kunnen bereiken, omdat de ballon dan nog langer in de lucht blijft.

Elk beetje helpt, want het gas ontsnapt erg langzaam. Het is echter moeilijk te bepalen, wat je in zee moet gooien, omdat je verschillende spullen waarschijnlijk nodig zult hebben, als het je lukt op één van die onbewoonde eilanden terecht te komen.

Hieronder volgt een lijstje met uitrustingsstukken.

Het is de bedoeling dat je deze artikelen in volgorde van belangrijkheid plaatst. Het belangrijkste artikel is nummer 1 en gaat het laatste overboord om de ballon zwevende te houden. Daarna het op één na belangrijkste tot nummer 15 het minst belangrijkste en waarvan je vindt dat 't het eerste over boord moet.

Rangformulier :

	Individueel	Volgorde groep	andere groepen
1. Koperen kompas, 10 kilo			
2. Blik met 10 kilo voedsel			
3. Vat met 10 liter water			
4. Radiozender, ontvanger, 10 kilo			
5. EHBO-pakket 10 kilo			
6. Kooktoestel 10 kilo			
7. Lichtgewicht geweer 10 kilo			
8. Doos met 10 kilo melkpoeder			
9. Houweel 10 kilo			
10. Ontziltingstabletten			
11. 30 meter diknylon touw 10 kilo			
12. Verrekijker, speciaal model, 10 kilo			
13. Eén persoon rubberboot 10 kilo			
14. Vuurpijlen 10 kilo			
15. Parachutezijde 10 kilo			

Het verschil tussen jouw individuele volgorde en de besloten groepsvolgorde kun je uitrekenen. Daarvoor moet je elke keer het kleinste van de twee getallen bij een bepaald uitrustingsstuk van het andere getal aftrekken.

Alle uitkomsten worden daarvoor positief, en kunnen bij elkaar opgeteld worden. Het totaal is jouw afwijkingcijfer, dat je met dat van anderen kunt vergelijken.

Besluitvormingsvragenlijst :

Omcirkel bij elke vraag van de lijst hieronder dat cijfer, dat voor jou het beste antwoord geeft op de gestelde vraag. De 4 staat in het midden, die omcirkel je alleen als je het echt niet weet.

1. Voel jij je goed begrepen en werd er goed naar je geluisterd in de groep ?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 volledig

2. Hoeveel invloed heb je volgens jezelf op de groepsbesluiten gehad ?

geen enkele 1 2 3 4 5 6 7 heel veel

3. Voel jij je erg betrokken bij de groepsbeslissingen ?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 erg sterk

4. Voel jij je verantwoordelijk voor de genomen besluiten ?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 heel veel

5. Ben je tevreden over jouw deelname in het besluitvormingsproces ?

helemaal niet 1 2 3 4 5 6 7 volledig

6. Beschrijf in één woord de sfeer in de groep :

Wanneer alle leden de besluitvormingsvragenlijst hebben ingevuld, kan per besluitvormingsgroep het gemiddelde antwoord op elke vraag worden uitgerekend.

Dit kan op onderstaande lijst worden ingevuld.

Groepen	I	II	III	IV	
Vragen					Begrip
1					
2					Invloed
3					Betrokkenheid
4					Verantwoorde- lijkheid
5					Tevredenheid
6					Sfeer

Nabespreking :

- Welke methode vond je bij deze oefening de beste?

- Is dit altijd de beste methode?
- Kun je bij elke methode een situatie bedenken waarin deze beter is dan de andere methoden?
- Welke methode kostte de meeste tijd?
- Kun je nog een aantal voor- en nadelen aan elke methode toevoegen?
- Werden tegenstellingen bevredigend opgelost?
- Waren er conflicten in jouw groep? Hoe werden die aangepakt?
- Bestaan ze nog steeds? Wat ga je eraan doen?
- Voelde je je gespannen tijdens de oefening .
- Kwam dat door één van de andere groepsleden?
- Door wie? Heb je daarover met hem gepraat?
- Schrijf in een paar korte zinnen wat je van deze oefening geleerd hebt.
- Schrijf ook op wat je tijdens het hele beslissingsproces het moeilijkste vond, en waarop je bij jezelf in toekomstige situaties wilt letten.

(Een aardige variant op dit dilemma is de volgende casus)

De casus luchtballon.

Het is niet een situatie die we snel in de praktijk zullen tegenkomen, maar het gaat om de manier van afwegen en redeneren.

Vormen groepjes van 3 of 4. En jullie bevinden je in de volgende situatie:

Jullie zitten in een luchtballon en jullie stevenen recht af op een berg-het gewicht van de ballon is te zwaar. Één ding is duidelijk: iemand zal overboord moeten springen en zal het niet overleven. De rest zal het zeker redden op het moment als iemand zich overboord gooit.

Je achtergrond is volledig je eigen persoonlijkheid en geschiedenis.

Jullie moeten er nu als groep uitkomen wie eruit moet. Hou hierbij alle problemen goed in de gaten: bespreekt dus eerst welke problemen er allemaal gekoppeld zijn aan een dergelijke situatie. **En probeer je vooral goed in te leven!** Is er een leider in jullie groep? Denk aan je plicht, de zorg, je vrienden, de waarde van het leven, vertel je levensverhaal.... waarom jij niet en de ander wel etc.

Kom maar eens met een goed onderbouwd antwoord....over 30 minuten sla je te pletter....

Algemene tips.

Het is raadzaam zich terughoudend op stellen, en niet te domineren in inhoudelijke zin maar wel in dienst van het denkproces. Het is bovenal van belang scherp de procedures te bewaken. Belangrijk is daadwerkelijk het gesprek laten plaatsvinden. Als docent is het niet verwonderlijk dat hij eerder dan de leerlingen door heeft wat eventuele volgende stappen zijn in een bepaalde fase. De docent denkt mee met de klas en anticipeert simultaan. De graadmeter of iets begrepen kan worden, of het helder is geformuleerd, of dat het relevant is, is de docent zelf. (zie voor een uitvoeriger overzicht Huib Schwab, begeleidingscommissie filosofie voortgezet onderwijs, 2003-2004; www.bcfvo.nl)

- Zorg dat een moment waarop de klas als denktank opereert (brainstorm, maar ook in groepen), scherp is afgebakend van andere momenten. Dit kan bereikt worden door in ieder geval een carré opstelling, een duidelijk begin en een duidelijk afgesproken einde. Ook kunnen andere orde regels gelden dan op andere momenten.
- Neem steeds de procedureregels van het socratisch gesprek als uitgangspunt². Elkaar laten uitpraten, op elkaar ingaan (laat een bijdrage steeds beginnen met opmerkingen als: 'ik ben het eens/oneens met Jan want ...'), samen laten vatten door willekeurige deelnemers, niet door elkaar laten praten, eventueel denkpauzes inlassen.
- Wanneer een onderwerp of vraag is vastgesteld, is het raadzaam om een voorbeeld uit te kiezen aan de hand waarvan de vraag wordt beantwoord.
- Wijs een notulant aan (ook in de groep), of schrijf tijdens het gesprek op het bord korte samenvattende uitspraken.
- Het is altijd raadzaam om leerlingen eerst individueel te laten nadenken over een onderwerp, bijvoorbeeld door ze een definitie van 'vraag' te laten opschrijven. De docent en de leerlingen hebben dan als het ware materiaal geproduceerd, waar vervolgens over wordt gereflecteerd. Zo'n lijst van definities en/of associaties is zeer geschikt om allerlei vervolgvragen te voorzien van eigen voorbeelden en invalshoeken van leerlingen.
- Probeer een bijdrage van een leerling ook volledig te begrijpen, vraag om verheldering van een opmerking, om voorbeelden enzovoorts. Help de leerling ook bij het formuleren van zijn opmerkingen.

---

² Het socratisch gesprek is een onderzoeksgesprek: gezamenlijk onderzoeken we wat we te weten kunnen komen over een thema (vrijheid bijvoorbeeld of verantwoordelijkheid). Dit doen we aan de hand van voorbeelden, uitgaande van eigen ervaringen en zelf nadenken, zonder een beroep te doen op autoriteiten. Inhoudelijk is de inzet om tot een beargumenteerd antwoord te komen op de uitgangsvraag. Daarnaast is het proces in de groep van groot belang: gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor het onderzoek, luisteren, vertrouwen op je twijfel, open en kritisch durven zijn, etc. Werken met de socratische methode beoogt het zelfstandig denken te stimuleren van elk van de deelnemers, tegelijk met het samen nadenken. In het onderzoek worden individuele opvattingen intersubjectief getoetst. Het is geen debat met een winnaar, maar een gemeenschappelijk denkproces waarin zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan de meningen en twijfels van elk van de deelnemers. Het socratisch gesprek stelt in staat om op een systematische wijze de (voor)oordelen, aannames en andere vooronderstellingen te onderzoeken die achter je ervaringsoordelen liggen. Dit gebeurt in een dialoog waarin je o.a. jezelf oefent in het formuleren van gedachten, het effectief luisteren, het samenvatten, geduld betrachten, oordelen opschorten. (<http://home.planet.nl/~driesboele/socgesprek.html>).

Zie ook:

Kessels, J.P., 'Dialektiek als instrument in de vorming van de lerende organisatie', M&O 1994/5, p. 452 - 477.

Kessels, J.P., 'Onder welke voorwaarden wordt onenigheid vruchtbaar? Een voorbeeld van een Socratisch Gesprek', Parados 1993/36, p. 26 - 53.

Kessels, J.P. Socrates op de Markt, Boom Meppel, 1997

Nelson, L., De Socratische methode, vertaald en ingeleid door Jos Kessels, Boom, Amsterdam, 1994.

Seeskin, I., Dialogue and discovery. A study in Socratic method, State University of New York Press, Albany, 1987

Senge, P.M., The Fifth discipline. The art and practice of the learning organization, Doubleday, New York, 1990

- Wanneer je verrast bent door een invalshoek of opdracht dan is het ook goed om dat te tonen, het bevordert een waarachtig verloop van het gesprek. Humor en verrassing horen daarbij. Lachen kan zeer vruchtbaar helpen.
- Uiteraard is uitlachen uit den boze, ook als leerlingen geen respect opbrengen voor de mening van anderen, dan moet dat direct duidelijk worden afgeblazen. De groep zal zo'n resolute houding steunen omdat ze het belang er van inziet. Wanneer veel is geïnvesteerd in een waarborg van veiligheid en constructieve voortgang, dan zullen ook leerlingen mee gaan doen die het meestal laten passeren.
- Het is belangrijk om niet alleen mensen het woord te geven die er om vragen, maar ook om regelmatig anderen een bijdrage te laten leveren, al was het maar een samenvatting.
- Om snelheid in te brengen is het soms handig om een stemming in te lassen, men kan dan zo tot de mening van de groep komen op een ondergeschikt punt. Het komt nogal eens voor dat de klas op een volstrekt ondergeschikt punt tot een heftig debat komt, terwijl dan dieperliggende aspecten een rol spelen.
- Maak altijd ruimte voor een korte evaluatie. Deze valt uiteen in een inhoudelijk deel – 'welke begripsontwikkeling hebben we nu doorgemaakt?' – en een procedureel deel – 'wat ging goed en wat ging fout?'. De docent kan daarbij uiteraard ook de klas beoordelen of aanmoedigen.
- Denk zelf als betrokken deelnemer over het onderwerp en denk tegelijkertijd op metaniveau. Wanneer je alleen op het metaniveau werkt dan mis je waarschijnlijk belangrijke mogelijke nieuwe wegen en redeneringen. Als je immers zelf niet ook creatief aan het denken bent, dan kan je alleen maar zien dat het nergens naar toe gaat omdat de volgende fase van het gesprek een duister gat is.
- Een denktank les moet goed passen in de overige onderdelen van een lessenreeks. Meestal staan dit soort lessen aan het begin van een nieuw onderwerp.

Bijlage 1

Zie voor de complete inleiding:

<http://www.ettyhillesumlyceum.nl/locaties/VL/profielwerkstuk/hoofdstuk%20ethiek%20Vwo.pdf>.

Inleiding Ethiek havo/vwo.

§ 1 De ethische optiek

Doel en opzet van dit hoofdstuk

In dit hoofdstuk krijg je een inleiding in ethiek. Het is de bedoeling dat je na dit hoofdstuk:

- weet wat een ethische benadering van de werkelijkheid inhoudt.
- inzicht hebt in de begrippen waarden, normen, moraal en ethiek.
- inzicht hebt in de vier gebieden van ethiek als wetenschap.
- inzicht hebt in een aantal belangrijke ethische stelsels (visies); gevolgenethiek, beginsletheiek, en deugdenethiek.
- inzicht hebt in de relatie tussen ethiek en levensbeschouwing.
- inzicht hebt in wat ethische communicatie is, wat het belang van deze communicatie is en de voorwaarden voor goede ethische communicatie.
- met behulp van een stappenplan een case kunt analyseren en beoordelen.

Optieken

Een bepaalde kwestie kun je op verschillende manieren benaderen:

- Een commerciële benadering zal zeggen: welke manier van handelen is financieel het beste voor een vereniging.
- Een jurist zal zeggen: wat schrijft de wet hier voor? Hoor je een misdrijf aan te geven bij de politie?
- Vanuit de ethiek zal naar voren worden gebracht: wat is moreel juist? Wat is menswaardig in deze situatie? Wat is goed en wat is kwaad in dit geval?

We zien hier dus drie verschillende benaderingen van één dezelfde kwestie. Een ander woord voor benadering is optiek. Een optiek is de manier waarop je naar de werkelijkheid kijkt.

Verschillende invalshoeken

Mensen kijken vanuit verschillende invalshoeken naar de werkelijkheid. Elke invalshoek heeft een eigen aandachtsveld waarmee de werkelijkheid benaderd wordt. Neem bijvoorbeeld water. Zo heeft de brandweerman als aandachtsveld: water is een middel om branden mee te blussen. De hengelaar heeft als aandachtsveld: water geeft de mogelijkheid om te vissen. Voor de chemicus is water een bepaalde chemische samenstelling: H₂O.

De vakterm die we gebruiken voor invalshoek is 'optiek'. Er zijn vele optieken: hun aantal ligt niet vast. In principe mogen we ervan uitgaan dat het aantal zelfs toeneemt: hoe meer specialismen, hoe meer optieken. Zo kunnen we binnen de economische optiek de volgende optieken onderscheiden: de algemeen-economische optiek, de commercieel-economische optiek, de bedrijfseconomische optiek, etc. Zoals gezegd is er ook een ethische invalshoek en die noemen we ethische optiek.

De eigen aard van de ethische optiek.

Elke optiek heeft een eigen aandachtveld. Zo ook de ethische optiek. Een definitie van de ethische optiek is: De ethische optiek is de benadering dat mensen goed behoren te handelen. In deze definitie gaat het om drie kernbegrippen: goed, behoren en doen. We gaan deze kernbegrippen nu nader uitwerken.

A. Goed

Ethiek houdt mensen voor GOED te handelen: thuis, in hun werk en in de maatschappij. Ethiek zegt dus: handel goed! Maar wat bedoelen we eigenlijk met het woord 'goed'? Dat woord kan namelijk in heel verschillende betekenissen gebruikt worden en hoort niet per se binnen de ethische optiek thuis. Vergelijk de zin: 'De vering van deze scooter is goed gemonteerd.' Wanneer het woord 'goed' wordt gebruikt binnen een ethische invalshoek dan wordt ermee bedoeld dat een handeling MENSWAARDIG is. Wat nu precies 'menswaardig' is laten we even in het midden. De invulling van het begrip 'menswaardig' hangt af van de ethische visie die je aanhangt. In ieder geval is het zo dat niet zonder meer ergens vastligt wat 'menswaardig' is. Praktisch is het zo dat mensen samen – op basis van communicatie – uitmaken wat zij wel of niet menswaardig vinden. We komen daar op terug in paragraaf 4 over ethische communicatie.

Bij de ethische optiek stellen we ons dus de vraag: is ons handelen uiteindelijk menswaardig te noemen?

B. Behoren

De ethische optiek stelt niet alleen vragen, maar houdt ons ook een norm voor en die norm is: wij behoren menswaardig te handelen. Wij behoren het goede te doen. Ethiek is dus geen vrijblijvende zaak. Je kunt niet zo maar zeggen: 'Ethiek, daar heb ik geen boodschap aan'. Doe je dat wel, dan loop je het risico je medemensen te benadelen.

Ethische uitspraken kunnen we herkennen aan twee soorten zinnen:

1. Zinnen met woorden of uitdrukkingen waarin een oordeel over goed en kwaad zit opgesloten. Voorbeelden van deze woorden zijn: goed, slecht, beestachtig, menselijk, onmenselijk, besodemieterd, vals, eerlijk, trouw, enz.
2. Zinnen waarin de werkwoorden 'moeten', 'dienen' of 'behoren' voorkomen. Een voorbeeld: 'Een chirurg behoort dag en nacht klaar te staan om – in geval van nood – te opereren.'

Ethische uitspraken zijn MOET-UITSPRAKEN: uitspraken over hoe de werkelijkheid eruit zou behoren te zien, volgens degene die de betreffende uitspraak doet. In een ethische uitspraak ligt altijd een waardering opgesloten van de werkelijkheid zoals zij zich aan ons voordoet. Deze waardering hangt weer samen met opvattingen die je hebt over wat uiteindelijk belangrijk en nastrevenswaardig is in het leven: waarden.

We onderscheiden 'moet-uitspraken' van 'is-uitspraken'. 'Is-uitspraken' zijn uitspraken over hoe de werkelijkheid feitelijk in elkaar steekt, volgens degene die de uitspraak doet. In is-uitspraken worden dus de feiten geregistreerd, zonder dat een waarde-oordeel wordt uitgesproken over die feiten.

C. Handelen

Ethiek gaat over onze praktijk. Het gaat om ons HANDELEN, ons doen en laten. Het gaat er niet om wat je denkt, maar om wat je doet! Ethiek houdt ons voor het goede in praktijk te brengen. Dat betekent overigens niet dat je je verstand niet zou moeten gebruiken bij ethiek. Dat moet je juist wel doen. Je moet steeds goed nadenken over wat goed is. Maar dit nadenken is altijd gericht op je praktijk, op je handelen. En op dat handelen word je door anderen aangesproken en beoordeeld. Wanneer mensen je moreel aanspreken, word je uitgedaagd verantwoording af te leggen over wat je gedaan hebt.

Tot slot

Je doet nu een (havo)Vwo-studie. Misschien vraag je je af: 'Waarom moet ik iets van ethiek afweten?' Je wilt later informaticus, manager, journalist, bouwkundige, kunstenaar, vertegenwoordiger, politicus, docent, arts of chemicus worden, en je denkt bij jezelf: 'Wat heb ik dan aan ethiek?' Deze redenering is begrijpelijk, maar klopt niet. Als je later ergens gaat werken hoor je inderdaad je eigen vak uit te oefenen. Maar je hoort je beroep wel zo uit te oefenen dat het ethisch verantwoord is. Dat geldt voor alle beroepen. Ethiek is een verantwoordelijke houding tegenover alle mensen met wie je te maken krijgt in je werk (en tegenover natuur en milieu). Daarnaast hoor je niet alleen in je werk, maar ook privé en in de samenleving menswaardig te handelen. Doe je dat niet – of vergeet je dat soms – dan loop je het risico andere mensen en mogelijk ook jezelf, schade te berokkenen.

§ 2 Waarden, normen, moraal en ethiek

In deze paragraaf leer je wat de begrippen waarden, normen en moraal betekenen. Ook laten we zien dat ethiek als wetenschap de moraal van mensen bestudeert en beoordeelt.

Waarden

Bij WAARDEN gaat het om het principe: om de uiteindelijke fundamentele van waaruit je wilt leven. Het gaat bij waarden dus niet om het concrete gedrag maar om het 'waarom' van het gedrag: om datgene wat mensen motiveert tot hun gedrag. Een voorbeeld: iemand doet veel aan sport omdat hij gezondheid een belangrijke waarde vindt.

Daar het bij waarden om fundamentele principes gaat, mag je er als stelregel vanuit gaan dat je een waarde steeds uitdrukt in één woord, bijvoorbeeld 'liefde', 'welvaart', 'vrijheid'. Waarden worden soms bewust uitgesproken, bijvoorbeeld wanneer je tijdens een gesprek uitgedaagd wordt aan te geven waarom je bepaalde dingen wel of niet doet. Maar vaak ook zijn waarden onbewust – en onuitgesproken – aanwezig in wat mensen doen of laten. Een voorbeeld: zonder dat je er verder over nadenkt, laat je tijdens een discussie iemand anders rustig uitspreken. De waarde die daar achter steekt – zonder dat je je dat steeds bewust bent – is 'respect'. Waarden zijn veelal collectief: ze worden gedragen door een groot aantal mensen.

Zo blijkt uit verschillende onderzoeken dat belangrijke waarden in onze samenleving zijn: gezondheid, welvaart, naastenliefde, vrijheid, etc. Dat waarden collectief zijn wil overigens niet zeggen dat ze niet heel persoonlijk beleefd worden. Wanneer bepaalde waarden aangetast worden, kunnen mensen daardoor persoonlijk heel erg geraakt worden. Waarden hebben niet alleen een verstandelijke maar ook een emotionele dimensie. Waarden zijn voorstellingen over wat uiteindelijk goed en nastrevenswaardig is. Wat betreft het woord 'goed' geldt hier hetzelfde als al eerder is opgemerkt in § 1 bij de ethische optiek: bedoeld is hier goed vanuit een ethische optiek. Goed heeft dan de betekenis van 'menswaardigheid'. Waarden zijn dan principes over wat een menswaardig leven is. Deze principes streven mensen ook na door zich op een bepaalde manier te gedragen. Met andere woorden: mensen vertalen waarden in bepaalde gedragsregels (normen).

Intrinsieke en instrumentele waarden

In de ethiek wordt onderscheid gemaakt tussen INTRINSIEKE EN INSTRUMENTELE WAARDEN. Instrumentele waarden zijn waarden die geen doel in zich zelf zijn, maar in dienst staan van een andere, hogere waarde. Stel je voor dat je veel uitgaat met vrienden. De waarden die je dan nastreeft zijn genot en vriendschap. Maar het is mogelijk dat deze waarden voor jou geen doel op zich zijn maar een tussenstap om een hogere waarde te realiseren, namelijk geluk. Deze waarde is dan de intrinsieke waarde: een waarde in zich zelf, dus zonder verder extern doel.

Een ander voorbeeld: veel christenen zien naastenliefde als een intrinsieke waarde en daar horen dan 'rechtvaardigheid' en 'solidariteit' bij als instrumentele waarden. Overigens is het ook mogelijk dat mensen een bepaalde waarde als een instrumentele waarde én als een intrinsieke waarde zien. Zo kan een violist bij het Concertgebouworkest zijn werk zien als een intrinsieke waarde: hij geniet zo véél van zijn werk als violist dat het werk een doel in zich zelf is. Tegelijkertijd verdient hij echter ook geld met zijn werk en dat geld staat ten dienste van welvaart en comfort in zijn leven. Werk is dan een instrumentele waarde in dienst van de intrinsieke waarden welvaart en comfort.

Waardenconflict: ethisch dilemma

Soms komt het voor dat iemand twee of meer waarden nastreeft die op dat moment met elkaar botsen. Een voorbeeld: een hele goede vriend van je maakt discriminerende opmerkingen over buitenlanders. Jijzelf hebt een enorme hekel aan discriminatie. Voor jou is gelijkheid een heel belangrijke waarde. Maar ook vriendschap vind je enorm belangrijk. Je hebt nu een probleem. Als je iets over die discriminerende opmerkingen zegt tegen je vriend lijdt de vriendschap daar misschien wel onder. Wat moet je doen? Welke waarde moet voorrang hebben: gelijkheid of vriendschap? Dit is een goed voorbeeld van een waardenconflict. Zo'n conflict wordt ook vaak een ethisch dilemma genoemd.

Het kenmerkende van een ethisch dilemma is dat je twee of meer waarden nastreeft die niet tegelijkertijd gerealiseerd kunnen worden, zodat je kunt kiezen. En kiezen doet soms pijn. In ons voorbeeld: discriminatie doet pijn, maar ook een goede vriend verliezen doet pijn. Een ethisch dilemma kan overigens ook een andere gedaante aannemen dan een 'waardenconflict'. Het is namelijk ook mogelijk dat niet gekozen dient te worden uit waarden, maar uit onwaarden: zaken die mensen juist niet willen nastreven. In de ethiek wordt er in dit verband vaak gesproken over het kwaad: wij behoren het goede na te streven en het kwade te

vermijden. In de medische ethiek kennen we de euthanasiekwesitie als een voorbeeld van het moeten kiezen tussen twee onwaarden (of kwaden): doodgaan of een zinloos leven.

Normen

Normen zijn bepaalde (bindende) verwachtingen over het gedrag van mensen. Vaak zijn het 'gedragsregels'. Gaat het bij waarden om ideeën, bij normen gaat het om concreet gedrag, om handelingen die verwacht worden. Wel is het zo dat het gedrag dat verwacht wordt (of voorgeschreven is) direct samenhangt met de waarden die aangehangen worden. Als mensen bijvoorbeeld gezondheid een belangrijke waarde vinden, zullen ze gezond eten en niet roken. Een norm werkt ook als maatstaf om ons gedrag te beoordelen.

Moraal

Waarden en normen vormen samen de moraal. Ieder mens heeft een moraal. Maar ook binnen een sociale groepering – bijvoorbeeld een school of bedrijf – en binnen de samenleving in zijn geheel bestaan opvattingen over goed en kwaad: waarden en normen. Ook daar spreken we dus van een moraal. We komen dan tot de volgende definitie van moraal: 'moraal is het geheel van feitelijk aanwezige waarden en normen bij een individu, bij een bepaalde sociale groepering dan wel in de samenleving in zijn geheel'.

Ethiek als wetenschap is het kritisch nadenken over de moraal vanuit een oogpunt dat het goede gedaan behoort te worden.

§ 3 Oordelen binnen ethiek: ethische visies

Inleiding

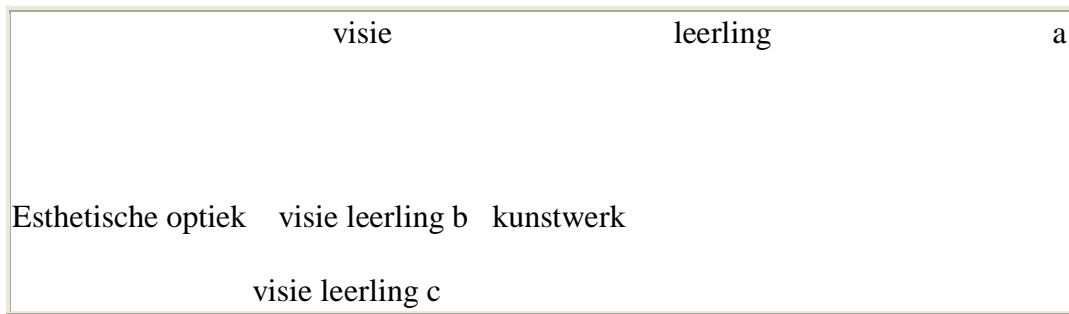
In deze paragraaf besteden we aandacht aan **ETISCHE VISIES**. Ethische visies zijn opvattingen over hoe wij ons behoren te gedragen. Deze opvattingen bieden ons hulp bij het oplossen van ethische problemen (zie par. 2). Voordat we een aantal ethische visies presenteren bespreken we het onderscheid tussen 'optiek' en 'visie'.

Optieken en visies

In de eerste paragraaf hebben we gezien dat een **OPTIEK** een bepaalde invalshoek of benaderingswijze is. Nu is het zo dat mensen die één en dezelfde optiek innemen het niet altijd met elkaar eens zijn. Er bestaan meestal verschillende standpunten. Een ander woord voor standpunt is (eigen) mening of **VISIE**. Mensen hebben dus verschillende standpunten over een en dezelfde werkelijkheid. En die standpunten nemen ze dan ook nog in binnen één optiek.

Als men een kunstwerk bekijkt doet men dat meestal vanuit de esthetische optiek. Maar vaak is het zo dat er over de schoonheid van een kunstwerk verschillend wordt gedacht: de visie van de een kan anders zijn dan de visie van de ander. Vanuit dezelfde optiek kan men dus een andere visie hebben op hetzelfde kunstwerk.

Aldus krijgen we het volgende schema:

We zien dus dat we allemaal een esthetische benadering kiezen: we zijn op zoek naar optimale schoonheid. Leerling a zal die vinden in het afgebeelde kunstwerk. Leerling b vindt dit kunstwerk afschuwelijk en leerling c twijfelt.

ETHISCHE VISIES zijn standpunten die kunnen worden ingenomen vanuit de ethische optiek. Het zijn opvattingen over hoe wij ons behoren te gedragen. Soms wordt er ook wel gesproken over ‘ethische stelsels’ of ‘ethische theorieën’. Mensen gebruiken ethische visies om hun handelen (vaak achteraf) te rechtvaardigen. Er zijn veel ethische visies. Om ordening aan te brengen kan te volgende onderscheid gemaakt worden:

Deze verschillende stromingen gaan we nu achtereenvolgens behandelen.

A. Gevolgenethiek

Inleiding

Bij gevolgenethiek gaat het niet om de bedoeling die men heeft maar om het objectieve gevolg van de daad. Het resultaat staat centraal in wat we noemen GEVOLGENETHIEK. Gevolgenethiek zegt: die handeling of beslissing is juist die in zijn gevolgen een bepaald doel realiseert, bijvoorbeeld zoveel mogelijk genot, zoveel mogelijk geluk of zoveel mogelijk nuttigheid. Gevolgenethische visies kan men indelen in hedonisme, eudemonisme en utilisme.

Hedonisme

Het Griekse *hédoné* betekent lust of genot. Een definitie van HEDONISME als ethische denkrichting luidt: een ethische visie die er vanuit gaat dat die beslissing of handeling ethisch juist is die in zijn gevolgen het meeste genot oplevert. Een optimaal genot betekent in de praktijk zoveel mogelijk lust en zo weinig mogelijk onlust. Het hedonisme gaat er van uit dat de mens van nature een wezen is dat zoveel mogelijk probeert te genieten en dat tevens probeert zoveel mogelijk onlust te vermijden (mensbeeld). Het klassieke hedonisme benadrukte dat dat ook een goede zaak is: mensen behoren ook van het leven te genieten. Een

belangrijke vertegenwoordiger van het klassieke hedonisme was EPICURUS, die leefde van 341 tot 271 voor Christus. Hij was het die er op wees dat een hedonist een goed gebruik van zijn verstand dient te maken. Het lijkt tegenstrijdig, maar toch kunnen genot en verstand goed met elkaar gecombineerd worden. Epicurus gaf immers aan dat korte-termijn denken tot veel ongeluk kan leiden. Je dient niet zo dom te zijn allerlei genietingen blind na te jagen. Beter is om steeds te berekenen wat het meeste genot verschaft – ook op langere termijn – of wat de meeste onlust vermijdt. Genieten van lekker eten is prima maar je moet niet zo dom zijn om je ziek te eten want dat betekent weer onlust. Om per saldo het genot zo groot mogelijk te laten zijn, dien je daarom meestal matig te zijn. Een ander voorbeeld: een middelbare schoolopleiding volgen is niet altijd even leuk. Nu kun je regelmatig spijbelen maar dat levert problemen op met het maken van proefwerken en schoolonderzoeken. Daarbij komt dat een goede opleiding een basis is voor een goede baan en een goed inkomen (lust), en ook een goede algemene ontwikkeling op zich biedt voordelen (lust). Je kunt door te redeneren (dus met je verstand) nagaan dat per saldo spijbelen meer onlust zal opleveren dan lust.

In de 19de eeuw krijgt het hedonisme een nieuwe impuls via de opvattingen van een van de grondleggers van het liberale denken: Thomas HOBBS (1588 – 1679). Ook hij ging er van uit dat de mens – naast een streven naar zelfbehoud – steeds op zoek was naar een optimaal genot voor zichzelf. Om dit te realiseren behartigen mensen primair hun eigen belangen. Deze kunnen echter strijdig aan elkaar zijn waardoor er voortdurend conflicten dreigen. Hobbes sprak zelfs over een voortdurende ‘burgeroorlog’. De mens is een wolf voor zijn medemens (homo homini lupus). Uiteindelijk dreigt een oorlog van allen tegen allen. Dat betekent dat iedereen het wel kan vergeten met zijn verlangen naar zelfbehoud en genot. Zichzelf dit realiserende, sluiten de mensen een denkbeeldig contract waarbij ze een sociaal bestel (een staat) vormen, dat ervoor zorgt dat morele gedragsregels gelden en het egoïsme van de individuen zodanig beperkt wordt dat alle mensen de vrijheid hebben om optimaal genot te realiseren voor zichzelf. Ethiek is dus in de ogen van Hobbes een vorm van egoïsme. Het is welbegrepen eigenbelang.

Het eudemonisme

Het EUDEMONISME borduurt verder op een aantal inzichten van het hedonisme. Een belangrijk verschil is echter dat het eudemonisme het woord ‘lust’ vervangt door het woord ‘geluk’. Het Griekse ‘eudemonia’ betekent gelukzaligheid. Een definitie van gelukzaligheid. Een definitie van gelukzaligheid is: ‘het gevoel van welbehagen, dat het gevolg is van een zich in harmonie weten, zowel innerlijk in en met zichzelf als met zijn omgeving’. Als we spreken over ‘geluk’ in tegenstelling tot – of in plaats van – ‘genot’ bedoelen we twee verschillen aan te geven.

Op de eerste plaats duurt de ervaring van geluk langer dan van genieten. Op de tweede plaats spelen de zintuigen bij geluk een minder belangrijke rol dan bij genieten. Geluk is als het ware een stukje van iemands persoon. Als iemand zegt: ‘Ik ben een gelukkig mens’, bedoelt hij niet te zeggen dat hij zich enkel op dat moment gelukkig voelt, maar ook gisteren of vorige week. Voor het eudemonisme is het geluk het hoogste goed. Alles wat het geluk van de mensen bevordert, is goed en wat tegen het geluk van mensen ingaat is slecht. Tot slot is het van belang hier op te merken dat bij het zogenaamde sociaal-eudemonisme het geluk van allen in het geding is.

Het utilisme

Het Latijnse UTILISME betekent 'nuttig'. Je behoort datgene te doen wat het meest nuttig is voor de samenleving in zijn geheel. Een definitie luidt: 'Utilisme is een ethische theorie die er van uitgaat dat die handeling of beslissing ethisch juist is die in zijn gevolgen het meeste nut oplevert.'

In de ogen van utilisten bevordert nuttigheid uiteindelijk het geluk van alle mensen. Hierdoor heeft het utilisme veel verwantschap met het (sociaal-) eudemonisme. De utilist is niet alleen gericht op de nuttigheid van het individu maar ook op de nuttigheid voor de samenleving in zijn geheel. Beroemde utilisten waren de filosofen John Stuart Mill (1748-1832) en Jeremy Bentham (1748-1832). De laatste wees erop dat de mens bij zijn streven naar optimale nuttigheid, meestal onbewust, gebruik maakt van een 'morele balans': baten en kosten van een bepaalde handeling worden tegen elkaar afgewogen en die oplossing wordt gekozen die het 'meeste oplevert'.

B. Beginsethiek

Inleiding

Bij deze ethische benadering staat de bedoeling van de handelende persoon centraal. In de praktijk gaat het bij BEGINSELETHIEK vaak om een bepaald beginsel dat als uitgangspunt genomen wordt voor de ethische beoordeling. Anders gezegd: bij de benadering of oplossing van een ethisch probleem dient steeds recht gedaan te worden aan een bepaald beginsel: een principe, een bepaalde waarde of een bepaald recht. Enkele voorbeelden van beginselen die gehanteerd kunnen worden, zijn:

- het recht op zelfbeschikking
- de waarde 'gelijkheid'
- eerbied voor het leven
- de waardigheid van de mens

Wanneer er meerdere beginselen (bijvoorbeeld meerdere waarden) een rol spelen, dient er eventueel een rangorde aangelegd te worden om een ethisch probleem op te lossen. De belangrijkste richting binnen de beginsethiek is de ethiek van de filosoof Immanuel Kant. Elementen uit zijn ethiek gaan we nu nader bekijken.

De ethiek van Immanuel Kant (1724-1804)

KANT benadrukte dat we de kwaliteit van ons ethisch handelen niet moeten beoordelen naar het resultaat van de handeling of de handeling zelf. Nee, het gaat om de GOEDE WIL van degene die de handeling stelt. 'Niet moord is slecht, maar de moordenaar'. Tenminste als er sprake is van 'kwade wil'. Want dat is voor Kant van essentieel belang. Wanneer je een kind van vijf een pistool in handen geeft en hij vermoordt een omstander, is er geen sprake van 'kwade wil'. Het kind weet namelijk niet wat het doet: het is nog niet in het bezit van zodanige verstandelijke vermogens dat het in staat moet worden geacht bewust en verantwoord te handelen. Het kind is niet in staat om bewust keuzes te maken. Het ontbeert hem/haar aan vrijheid. Authentiek ethisch handelen veronderstelt in de ogen van Kant vrijheid van handelen.

Voor de (volwassen) mens zijn er altijd mogelijkheden om ‘willens en wetens’ bewuste keuzes te maken. In plaats van een puur instinctief wezen – zoals een dier – is de mens wezenlijk vrij. De mens kan keuzes maken: hij kan nee zeggen tegen zijn instincten.

De mens kan kiezen voor het goede maar ook voor het kwade. Volgens Kant is een handeling pas ethisch goed als deze geschiedt uit PLICHTSBESEF. Daarmee bedoelt hij dat je instelling behoort te zijn bewust het goede te doen. Waarom? Omdat het goede gedaan behoort te worden. Je hebt de plicht het goede te doen.

Kant maakt een onderscheid tussen handelen uit ‘plicht’ en handelen uit NEIGING. Van dit laatste is sprake wanneer de mens handelt met als doel de vergroting van het eigen welzijn. Zeg maar: deze mens handelt uit eigen belang. Bij het handelen uit plichtsbesef negeren we dit eigen belang en stellen we ons bewust in het goede doen. Ook al gaat dit ten koste van ons eigen belang.

We kunnen ons afvragen: wat houdt dat ‘goede’ dan in bij Kant? Het antwoord luidt dat Kant één centraal beginsel hanteert en dat is de WAARDIGHEID VAN DE MENSELIJKE PERSOON. Dit beginsel houdt in dat je de ander nooit uitsluitend als middel mag gebruiken maar steeds ook als doel in zichzelf. Goed, maar stel nu dat we met een concreet ethisch dilemma te maken hebben en we weten niet wat dit ene beginsel van ‘de waardigheid van de menselijke persoon’ in deze situatie oplevert. We kunnen er niets mee. Wat moeten we dan doen? Voor deze moeilijke situatie gaf Kant de volgende praktische wenk: als je ooit twijfelt wat je moet doen, moet je je het volgende afvragen: zou je willen dat iedereen in een dergelijke situatie zou handelen zoals jij van plan bent: Als je antwoord ‘ja’ luidt, moet je zelf ook zo handelen. Met andere woorden: Zou jouw handelswijze de basis kunnen zijn van een algemene, dus voor iedereen geldende wet?

C. Keuzestof: Deugdenethiek

Bij de DEUGDENETHIEK staat de gezindheid van degene die handelt centraal. De deugdenethiek legt er de nadruk op dat de bedoelingen en de motieven van degene die handelt, goed behoren te zijn. Hierbij wordt vrijwel altijd verwezen naar bepaalde deugden die mensen behoren te hebben. Deugden zijn die kwaliteiten die een mens tot een goed mens maken. Een deugd is een geïntegreerd onderdeel van de persoonlijkheid van een mens. Zij is een aspect van de mentaliteit, de gezindheid van de persoon. De oude Grieken spraken over vier kardinale deugden: wijsheid, dapperheid, matigheid en rechtvaardigheid. Andere deugden die vaak genoemd zijn in de geschiedenis van de ethiek zijn: eerlijkheid, waarachtigheid, betrouwbaarheid, vroomheid, rechtschapenheid, zachtmoedigheid, etc.

Bij deugdenethiek gaat het dus niet om bepaalde doelen die in ons handelen gerealiseerd dienen te worden, zoals in de gevolgenethiek. Ook gaat het niet om allerlei dwingende gedragsregels (plichten) zoals bij Kant. Nee, bij deugdenethiek gaat het om de vraag: ‘Wat voor soort mens wil ik zijn?’ Of: ‘Wat maakt iemand tot een goed mens’: Als mensen zelf ‘goed’ zijn, volgt het goede handelen als vanzelf, zo redeneert de deugdenethiek. Bij een goed mens moet je denken aan een ‘integer persoon’, aan een ‘betrouwbaar iemand’, aan ‘iemand uit een stuk’.

Bij de deugdenethiek speelt opvoeding een belangrijke rol. Binnen sociale gemeenschappen als het gezin, de buurt, de school en de kerk kan een jongere gevoelig worden gemaakt voor ethische vragen. Ook ziet die jongere daar voorbeelden van mensen met bepaalde

persoonlijkheidskenmerken zoals betrouwbaarheid, eerlijkheid, etc. Van zulk soort voorbeelden kan je leren: ze helpen je te groeien een verantwoordelijke, volwassen persoon te worden.

Binnen de deugdenethiek behoort het goede dus een ‘doorleefd’ aspect van de persoonlijkheid te zijn: een geïntegreerd onderdeel van de persoon.

Bij andere vormen van ethiek (gevolgen- en beginslethiek) dient het goede zich veeleer aan in situaties waarbij we spreken van een ‘ethisch dilemma’. Daar heeft ethiek veel meer een ‘ad hoc – karakter’.

§ 4 Ethische communicatie

Introductie

In deze paragraaf gaan we aandacht besteden aan ETHISCHE COMMUNICATIE. Allereerst geven we aan wat precies ethische communicatie is. Vervolgens bespreken we twee functies van ethische communicatie. Tenslotte geven een aantal voorwaarden voor ethische communicatie.

Wat is ethische communicatie?

Bij het ontwikkelen van eigen ethische standpunten speelt communicatie een belangrijke rol. In een communicatieproces speelt de uitwisseling van informatie en standpunten tussen twee of meer personen een centrale rol. In een ethisch communicatieproces wordt informatie uitgewisseld die betrekking heeft op ethiek. Dat kan zijn een wegwerpgebaar (je bent het met iets niet eens), een ethische analyse, een ethisch standpunt en een bepaalde argumentatie.

Op basis van deze uitwisseling van (ethische) informatie ontwikkel je een eigen mening: thuis, met je vrienden, in de klas of later in je werk. Centrale activiteiten in het communicatieproces zijn spreken en luisteren. Hoe beter de kwaliteit van deze activiteiten is, hoe vlotter de communicatie verloopt. Uiteindelijk komt dat de kwaliteit van je eigen ethische visie ten goede.

Twee functies van ethische communicatie

- Goed voor je zelf

Om tot een eigen ethisch oordeel te komen is het belangrijk dat mensen zelf nadenken en zelfstandig keuzes kunnen maken. Deze kwaliteiten kunnen verbeterd worden door met anderen te communiceren. Tijdens zo’n communicatieproces kunnen je eigen inzichten over de precieze aard van een ethisch dilemma aangescherpt worden. Ook is het mogelijk dat anderen ethische visies (paragraaf 3) en argumenten aanreiken waar je zelf tot nu toe niet aan gedacht had. Over deze en de eigen visie kan gediscussieerd worden. Uiteindelijk is het mogelijk dat de visies en argumenten van anderen van een betere kwaliteit zijn en dat je dus je eigen visie wijzigt. Hieruit blijkt dat de visie van anderen uiteindelijk een medebepalende rol speelt bij de totstandkoming van een eigen standpunt. Communicatie levert dus een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van ethische standpunten.

- Ook goed voor de samenleving

Communicatie is van belang als het gaat over ethiek. In onze samenleving bestaan meerdere ethische visies naast elkaar. Dat is wel eens anders geweest: in vroeger tijden was er meer sprake van één collectieve, vooral christelijke moraal. Iedereen had zich deze moraal eigen gemaakt tijdens het opvoedingsproces. Deze moraal gaf vaste, vanzelfsprekende handelingsmodellen aan mensen. Van zelfstandig keuzes maken en open communicatie was veel minder sprake. Door allerlei sociale ontwikkelingen is onze moderne samenleving in ethisch opzicht te typeren als een plurale samenleving. 'Pluralis' betekent veelvoud, meervoud. Er bestaan meerdere visies naast elkaar. Om de steeds optredende morele problemen in de samenleving op te lossen, kan communicatie een goede dienst bewijzen. Belangrijke overlegorganen binnen maatschappelijke organisaties zoals de school, het bedrijf, het ziekenhuis, vakbonden, werkgeversorganisaties en de overheid kunnen weloverwogen en verstandige ethische beslissingen nemen na uitgebreide communicatierondes binnen en buiten deze overlegorganen. Uiteindelijk is het de bedoeling dat steeds die ethische visie zich doorzet als oplossing, die de beste argumenten weet in te brengen. In de praktijk verloopt het niet altijd zo. Vaak weet namelijk die ethische visie zich door te zetten die de meeste 'macht' heeft: de sterkste machtsbasis.

Voorwaarden voor goede ethische communicatie (zie ook bijlage 2).

Wat nu volgt is een overzicht van voorwaarden waaraan ethische communicatie dient te voldoen.

Openheid houdt in dat niemand van een ethische discussie uitgesloten mag worden. Iedereen heeft het recht zich te mengen in een ethische discussie. De leerling heeft evenveel recht van spreken als de leraar. De man op de werkvloer evenveel als de manager aan de top. De patiënt evenveel als de arts. Ook buitenstaanders mogen zich mengen in ethische discussies op het bedrijf, op school en in het ziekenhuis.

Morele opvattingen hangen vaak samen met belangen die mensen hebben. Belangen zijn handelingen, maatregelen of praktijken die door mensen als voordelig voor henzelf worden gezien. In een ethische discussie dient gelijkheid als beginsel gehanteerd te worden. Dat wil zeggen dat ieders belang serieus genomen wordt. We kunnen van mensen niet verwachten dat ze zonder meer hun eigen belang negeren ten gunste van het belang van de ander. Wel heeft ieder de plicht te erkennen dat de ander ook belangen heeft. Een ideale ethische beslissing heeft als kenmerk dat alle belangen zijn meegewogen.

Deelnemers aan een ethische discussie dienen bereidheid tot dialoog te tonen en zich in te leven in standpunten van anderen. Ze behoren dus niet alleen hun eigen kijk op een moreel probleem te geven, maar ook oog te hebben voor de kijk van een ander. We moeten zeker niet uitsluiten dat die ander betere standpunten en argumenten heeft dan jijzelf. Voor alle deelnemers in een ethisch gesprek geldt dat ze in staat dienen te zijn de uitspraken van zichzelf en van anderen in een groter kader te plaatsen. Dus de samenhang te zien tussen deze uitspraken enerzijds en de persoonlijke en sociale situatie waarin de deelnemers die deze uitspraken doen, anderzijds. Naast hun eigen belangen dienen de deelnemers aan een ethische discussie ook de belangen van de rest van de samenleving mee te wegen bij hun uiteindelijke standpunt.

Een andere voorwaarde voor ethische communicatie is **DUIDELIJKHEID** over de gehanteerde begrippen. Het komt vaak voor dat deelnemers aan een ethische discussie een zelfde begrip gebruiken, maar – al dan niet uitdrukkelijk – verschillende betekenissen toekennen aan deze begrippen. Tevens is het mogelijk dat de gehanteerde begrippen onduidelijk zijn. Ook komt het nogal eens voor dat een begrip verschillende betekenislagen heeft. Zo kan een begrip ‘moord’ verwijzen naar een feit (iemand is vermoord) maar het kan ook in een evaluatieve betekenis gebruikt worden. Bijvoorbeeld: moord is slecht, ontoelaatbaar.

Om overbodige spraakverwarring te voorkomen is het belangrijk dat de deelnemers aan een ethische discussie zich steeds afvragen welke precieze betekenis van een begrip bedoeld wordt. Waar dat mogelijk en wenselijk is, kunnen er ook afspraken gemaakt worden over de betekenis van een begrip. We dienen ons echter te realiseren dat het niet altijd gemakkelijk zal zijn om tot nauwkeurige definiëring te komen.

In het woord **REDELIJKHEID** zit het woord ‘rede’, hetgeen letterlijk betekent: verstand. Een ethische discussie dient gevoerd te worden met verstandelijke redenen. Bij een morele beslissing dienen de beste argumenten de doorslag te geven. In een ethisch gesprek moet je dus met goede argumenten komen. Maar wat zijn eigenlijk ‘goede’ en ‘foute’ argumenten? We spreken van goede argumenten als de redenen die iemand aanvoert ter zake doen. Dat wil zeggen dat ze betrekking hebben op de inhoud van de ethische discussie. Daarnaast zal een goed argument geen **ARGUMENTATIEFOUTEN** vertonen. Daarover dadelijk meer.

Een argument kan om meerdere redenen fout zijn. Om te beginnen omdat de aangedragen reden niets te maken heeft met de inhoud van het ethisch probleem, dus helemaal niet ter zake doet. Een argument kan ook ondeugdelijk zijn omdat het niet goed in elkaar zit, niet redelijk is. Anders gezegd: omdat er iets niet klopt. We spreken dan van een argumentatiefout. Hier volgt een aantal veel voorkomende argumentatiefouten. Probeer tijdens een ethische discussie deze fouten te vermijden!

a. Ongegronde generaliseringen

Generaliseren wil letterlijk zeggen: ‘Veralgemenen, uit afzonderlijke gevallen tot een algemene stelling besluiten en zo alle gevallen over een kam scheren’. Wanneer we spreken van ongegronde generaliseringen dan bedoelen we daarmee dat algemene conclusies worden getrokken uit slechts enkele gegevens of uit gegevens die niet ter zake doen.

b. Normen ontlenen aan feiten

Uit een feitelijke stand van zaken worden zonder meer normen afgeleid. Normen zijn aanwijzingen over hoe mensen zich behoren te gedragen. twee voorbeelden van het ontlenen van normen aan feiten:

- De meeste mensen gaan op een gegeven moment trouwen (een feit). Jij behoort dus ook te gaan trouwen (norm).
- Sommige bedrijven ontduiken de belastingen (een feit). Dus mag jouw bedrijf de belastingen ook ontduiken (norm).

Feiten zijn op zich zelf niet goed. Anders zouden we moord en doodslag zelfs een goede zaak moeten noemen!

c. Autoriteitsargumenten

Tijdens een ethische discussie wordt een beroep gedaan op een autoriteit. Autoriteitsargumenten zijn foute argumenten. Ze onttrekken zich aan de redelijkheid: je kunt over autoriteitsargumenten niet discussiëren. Steeds geldt: iets is niet waar of juist omdat een bepaald persoon (wie dan ook!) dat zegt; het argument zelf moet overtuigen en niets of niemand anders!

d. Ad Hominem argumenten (persoonsgebonden argumenten)

Een voorbeeld van een persoonsgebonden argumenten: ‘Wat hij zegt kan niet waar zijn, want hij is een mietje.’ Bij een persoonsgebonden argument wordt totaal niet ingegaan op de redelijkheid van het argument. Wel wordt iemands standpunt ondermijnd door zijn persoon verdacht te maken. Er wordt gezinspeeld op aspecten uit iemands privé-leven (bijvoorbeeld een scheiding, seksuele geaardheid, vroegere delicten, etc). In een ethische discussie kunnen persoonsgebonden argumenten niet als serieuze argumenten gelden. Opnieuw geldt: het argument zelf moet overtuigen en niets of niemand anders.

e. Onjuiste analogie

Een analogie is een overeenkomst. Van een onjuiste analogie is sprake wanneer men een bewegingswet die geldt binnen één domein, zonder meer ook laat gelden voor wezenlijk andere domeinen. Een voorbeeld is het sociaal-darwinisme. Dat was een stroming die de wetten die Darwin in de natuurlijke wereld had ontdekt – namelijk ‘survival of the fittest’ - zonder meer toepaste op de mensenwereld.

f. Onjuiste oorzaak

Dit is een veel voorkomende redeneerfout. Bij een feit waaraan verschillende oorzaken ten grondslag liggen, wordt één oorzaak afgezonderd en tot dé oorzaak gemaakt. Ook gebeurt het vaak dat men een statistisch verband tussen twee verschijnselen interpreteert als een noodzakelijk verband.

De ethicus Maneschijn geeft het voorbeeld van de schaakprestaties van vrouwen: ‘Statistisch leveren mannen betere schaakprestaties dan vrouwen, maar het zou onjuist zijn dat verschil toe te schrijven aan het man- of vrouwzijn. De wereldkampioene vrouwenschaak speelt veel beter dan de meeste mannelijke schakers’.

g. Een cirkelredenering

Je neemt een standpunt in op basis van een onbewezen uitgangspunt, bijvoorbeeld ‘God’ of de ‘natuur van de mens’. Wanneer je nu gevraagd wordt naar argumenten voor je standpunt verwijst je wederom naar het onbewezen uitgangspunt.

§ 5 Een stappenplan voor ethische analyse en beoordeling

Inleiding

In deze paragraaf leer je hoe je een ethisch probleem goed kunt analyseren en oplossen. Analyseren betekent: een probleem uit elkaar leggen, ontrafelen, verschillende aspecten onderscheiden, etc. Het doel van analyseren is beter te begrijpen wat er precies aan de hand is. Door meer kennis te krijgen van een probleem kun je het ook beter oplossen. We gaan beter leren analyseren en beoordelen aan de hand van een stappenplan. Door het volgen van een aantal stappen leer je systematische en logisch te werk te gaan. Ook ga je meer samenhang zien tussen de verschillende theorieonderdelen zoals je die tot nu toe in dit hoofdstuk gezien hebt. In de volgende paragraaf gaan we uitgebreid oefenen met het ETHISCH STAPPENPLAN aan de hand van verschillende cases uit de vier profielen.

Uitleg van het stappenplan

Het stappenplan kent zeven stappen die we nu een voor een gaan doornemen.

Stap 1 het formuleren van de case

In deze stap gaat het om het FORMULEREN VAN HET ETHISCH DILEMMA. Vaak gebeurt dit aan de hand van een praktijkvoorbeeld. Maar het kan ook een denkbeeldige situatie zijn. Het kan dan om een probleem gaan dat nog niet in de praktijk is voorgekomen, maar zich in de toekomst misschien wel kan voordoen. Soms kan het ethisch probleem zelfs een 'onmogelijk' voorbeeld zijn. Het wordt dan gebruikt op didactische redenen: als middel om iets goed duidelijk te maken. Als een manier om meer inzicht te verkrijgen in een moeilijke materie. Bij de verdere uitleg van ons model gaan wij uit van de volgende case.

Stap 2 Welke feiten spelen een rol?

Om meer inzicht te krijgen in een case dienen we zoveel mogelijk informatie te verzamelen. Welke FEITEN spelen een rol? Welke aspecten spelen een rol? Het kan gaan om:

- economische feiten (economische optiek)
- juridische feiten (juridische optiek)
- historische feiten (historische optiek)
- sociale feiten (sociale optiek)
- biologische feiten (biologische optiek)
- etc.

In deze case kunnen we de volgende feiten en aspecten onderscheiden:

- a. economische feiten

Economie houdt ons voor: probeer met zo weinig mogelijk middelen een zo groot mogelijke opbrengst te realiseren. Het uiteindelijke doel is dan maximale winst en continuïteit.

In deze case zal vanuit een economische invalshoek de nadruk gelegd worden op personeel met de beste kwaliteit. Goed personeel vormt immers – samen met andere factoren – de basis voor winst en continuïteit op langere termijn.

b. juridische feiten

De juridische optiek heeft als aandachtsveld: we dienen te handelen in overeenstemming met de Nederlandse wetgeving.

c. personele feiten

De personeelsoptiek heeft als aandachtsveld: ieder personeelslid heeft recht op werk dat aansluit bij zijn opleiding, capaciteiten en functie. Daarnaast dient ieder personeelslid zich te kunnen ontwikkelen binnen de organisatie: loopbaanontwikkeling.

Wanneer het voorstel zou worden aangenomen, zouden de loopbaanmogelijkheden van vrouwen bij dit bedrijf gunstiger komen te liggen. Voor de mannelijke werknemers ligt natuurlijk andersom. Misschien worden zij wel ontevreden. De kans is aanwezig dat er werknemers weg zullen gaan naar bedrijven waar ze meer kans op promotie hebben.

Stap 3 Welke waarden spelen een rol?

Hier gaan we bekijken welke WAARDEN een rol spelen in deze case. Een goede manier is om alle optieken (zie bij stap 2 de feiten) die een rol spelen bij de case nog eens na te lopen en te noteren welke waarden ‘verborgen’ zitten in elke optiek. Elke optiek bevat namelijk altijd een of meerdere waarden. Deze waarden geven de richting aan waarmee naar de werkelijkheid (in ons geval een case) gekeken wordt:

- De economische optiek. Zij heeft als centrale waarde: welvaart. We hebben als doelstelling om met zo weinig mogelijk middelen een zo groot mogelijke opbrengst te realiseren.

- De juridische optiek brengt als centrale waarden binnen: legaliteit (het principe dat je je aan de wet moet houden) en gelijkheid. De juridische optiek houdt ons voor te handelen binnen de wet. Deze wet gaat uit van het gelijkheidsbeginsel. Discriminatie als middel om te komen tot meer gelijkheid (het doel) is toegestaan.

- De personeelsoptiek brengt als waarden binnen: recht op arbeid en ontplooiing binnen de arbeid.

Daarnaast kunnen vanuit de ethische optiek zelf ook nog waarden een rol spelen. In dit geval kunnen dat waarden zijn als gelijkheid, rechtvaardigheid, eerlijkheid en vrijheid.

Stap 4 Het formuleren van het ethisch probleem

We kunnen nu komen tot een voorlopige formulering van het ETHISCH PROBLEEM in onze case: de bank wil in haar activiteiten een aantal waarden realiseren, die niet tegelijkertijd gerealiseerd kunnen worden. Dit betekent dat het bedrijf een keuze moet maken over de

voorrang van waarden. Concreet in onze case: het bedrijf wil de waarden welvaart, legaliteit, gelijkheid, arbeid, ontplooiing, rechtvaardigheid, eerlijkheid en vrijheid tegelijkertijd realiseren. Dit is niet mogelijk, dus moet het bedrijf keuzes maken. Hierbij houdt de ethiek ons één norm voor: wij behoren het uiteindelijk goed te doen. Wij behoren menswaardig te handelen.

Stap 5 Wie zijn de belanghebbenden?

BELANGHEBBENDEN zijn individuen en/of groepen die voor- of nadeel kunnen hebben bij bepaalde handelingen of beslissingen. In onze case zien we in ieder geval drie belangrijke directe belanghebbenden:

- a. Alle hoger opgeleide vrouwen binnen en buiten het bedrijf. Zij krijgen meer kansen op hogere functies.
- b. Alle hoger opgeleide mannen binnen en buiten het bedrijf. Zij hebben nadeel bij zo'n besluit.
- c. Eigenaren en medewerkers van het bedrijf. Wanneer het bedrijf economische voor- of nadelen heeft bij een besluit tot voorkeursbehandeling, bevoor- of benadeelt dit de eigenaren en de medewerkers.

Stap 6 Wie is er moreel aanspreekbaar?

Wie neemt in deze case eigenlijk de beslissing? Wie is er MOREEL AANSPREEKBAAR? En wie heeft de mogelijkheid die beslissing te beïnvloeden?

De beslissing wordt genomen door de directie. De directie is daarom moreel verantwoordelijk en is daarom moreel verantwoordelijk en dus ook aanspreekbaar. De directie moet bereid zijn redenen te geven voor haar beslissing. Maar ook de Centrale Ondernemings Raad is moreel aanspreekbaar. Zij heeft immers de mogelijkheid invloed uit te oefenen op het besluit van de directie. Dat geldt dus ook voor jou want je bent immers lid van die ondernemingsraad. De ondernemingsraad en jij zelf als lid zijn niet verantwoordelijk voor de uiteindelijke beslissing maar wel voor de invloed die jullie uitoefenen op die beslissing!

Stap 7 Welk ethisch standpunt neem je in?

Hier geef je je ETHISCH STANDPUNT over het vraagstuk.

Zo'n mening berust meestal op een ethische visie, zoals de gevolgenethiek of de beginslethiek. Van belang is dat je je mening goed weet te onderbouwen met ter zake doende argumenten en daarbij argumentatiefouten weet te vermijden.

Model voor ethische analyse

Stap 1 Het formuleren van de case

Stap 2 Het verzamelen van informatie (uit andere optieken)

Stap 3 Welke waarden spelen een rol?

Stap 4 Wat is het ethische probleem?

Stap 5 Wie zijn de belanghebbenden?

Stap 6 Wie is moreel aanspreekbaar?

Stap 7 Welk ethisch standpunt neem je in?

Merk op hoe dit stappenplan aansluit bij wat je hebt geleerd bij maatschappijleer, de invalshoeken en benaderingswijzen!

Bijlage 2.

In deze bijdragen sta ik uitgebreid stil bij discussie, argumentatie en debat. Deze informatie geef veel inzicht in hoe men in een klas een discussie kan opzetten, ook met betrekking tot ethische dilemma's. Verder staan er tal van tips in hoe men moet argumenteren en waar men waakzaam voor moet zijn.

Het debat: Tips en trucs.

Ten behoeve van maatschappijleer 2^e fase.

Stephan Wetzels

<http://debatplaats.vara.nl/beterdebater/main.jsp>

Debatteren draait om overtuigen. Voor geslaagd debatteren bestaat geen panklaar recept. Wel zijn er ingrediënten in de vorm van tips en trucs die de kans op succesvol debatteren vergroten.

Tip 1: Put uit persoonlijke ervaring

Een betoog wint aan kracht als je uit eigen ervaring spreekt. Je laat daarmee zien dat je exact weet waar je het over hebt, en dat werkt overtuigender dan wanneer je debatteert met termen als 'ik heb ergens gehoord of gelezen dat'. Argumenten gebaseerd op eigen ervaringen zijn niet in twijfel te trekken. Daarmee ontnemen je je opponenten, die zo'n eigen ervaring niet hebben, feitelijk het recht van spreken. Natuurlijk moet je wel oppassen dat je jouw persoonlijke ervaring of waarneming ten onrechte als algemeen geldend presenteert.

Inleidingen als onderstaand laten duidelijk merken dat de debaters zelf ervaring met het onderwerp hebben.

Uit een Lagerhuisdebat over de vogelpest: "Ik ben zelf boer, maar toch tegen subsidieregelingen. We hebben de vogelpest gehad in ons gebied..."

Uit een Jongerenlagerhuisdebat over jongeren die steeds vroeger met seks beginnen: "Ik heb mijn eerste keer vrij vroeg gehad..."

Tip 2: Wees hard op de inhoud, maar zacht op de persoon

Debatteren is een spel van aanval en verdediging. Hoe hevig je het ook met iemand oneens bent, debatteren gaat om het aanvallen van de argumenten, niet van de persoon. Wees daarom hard op de inhoud en zacht op de persoon, dan behoud je het respect van andere debaters en het publiek.

Een bekende tactiek is wat de Amerikanen 'tossing bouquets' noemen. Je kritische reactie op andermans mening of argumenten leid je dan in met enige complimenteuze opmerkingen of met een punt waarop je het eens bent met je tegenstander. Om daarna bijvoorbeeld aan te geven dat zijn 'conclusies echter helaas niet kloppen' enzovoort.

Je kan kritische reacties bijvoorbeeld beginnen met inleidingen als:

"Ten dele heeft u gelijk, maar waarin u niet gelijk heeft"

"Fantastisch, dan zijn we het daarover eens. Waar het echter om gaat is"

Tip 3: Spreek beeldend

Andere debaters en het publiek raken eerder overtuigd wanneer je verhaal duidelijk is. Beeldspraak kan daar sterk aan bijdragen. Twee zeer geschikte instrumenten bij het gebruik van beeldspraak zijn voorbeelden en vergelijkingen. Voorbeelden zetten bij mensen helder op het netvlies wat je bedoelt. Vergelijkingen kunnen een ingewikkelde zaak een stuk eenvoudiger maken.

Uit het Lagerhuis:

"Het is andersom, je steekt een paraplu op omdat het gaat regenen, het gaat niet regenen omdat je een paraplu opsteekt.

Uit het Jongerenlagerhuis, in een debat over homo-emancipatie.

"Jij hebt een punk t-shirt aan, en zult dus vast dingen samen met andere punkers doen. Nou, dat willen homo's ook."

Zowel voorbeelden als vergelijkingen ontleen hun kracht aan hun visualiserende werking. Maar pas op: scherpe debaters weten een vergelijking of voorbeeld om te keren om zo juist hun eigen betoog te ondersteunen. Uit het Lagerhuis, in een debat over de publieke en commerciële omroep. Een gast vindt dat er sprake is van oneerlijke concurrentie.

Gast: "Je moet het eigenlijk vergelijken met een grote supermarkt die alle kleine winkeltjes wegvaagt."

Marcel van Dam: "die vergelijking gaat niet op, want die winkels bieden dezelfde producten aan, en de publieke en commerciële omroep niet."

Tip 4: Humor

In een discussie is het prettig om de steun van het publiek te krijgen. Het publiek is op je hand als ze om je kunnen lachen. Een makkelijk punt is op die manier snel gescoord. Natuurlijk heeft het gebruik van humor ook een keerzijde. Als je grap niet aankomt bij het publiek sta je zelf voor joker. De ervaring leert dat spontane grappen meestal beter werken dan grappen die van tevoren bedacht zijn.

Truc 1: De kunst van het overdrijven

De truc om in een rake zin alle nuancerings uit het verhaal van de ander te negeren, waardoor het verhaal van de ander wel erg simpel of overdreven overkomt. En dan is het natuurlijk een stuk eenvoudiger om dit standpunt onderuit te halen. Je herhaalt dus het argument van de tegenpartij volgens een eigen, versimpelde, interpretatie. Je negeert dan bijvoorbeeld woorden van de tegenstander als 'sommige' en 'zoveel mogelijk' en maakt er dan 'allemaal' en 'altijd' van. Daardoor scoor je makkelijk en zet je de discussie op scherp.

Voorbeeld

Debater 1: "afhankelijk van de situatie van de bejaarde met een zorgbehoefte is het voor

sommige senioren beter dat zij zoveel mogelijk thuis worden opgevangen." Debater 2: "Dus u vindt dat we allemaal maar onze baan moeten opzeggen om thuis onze ouders te verzorgen?"

Voorbeeld uit een Jongerenlagerhuis debat over emancipatie van homo's: "We hebben al de Gay Games, wat willen jullie straks: de eerste zwangere homo die op de maan landt ofzo?"

Truc 2: Een vals dilemma opwerpen

Een bekende debattruc is om je tegenstander te dwingen een keuze te maken. Daar is niets mis mee, als de keuze maar reëel is zodat de ander echt kan kiezen. Het wordt een echter een truc wanneer je de ander voor een vals dilemma stelt, ofwel laat kiezen tussen twee zaken die niet reëel zijn.

De kunst als debater is om niet in de valkuil van zo'n simpele keuze te stappen. Richt je aanval op het feit dat de keuze niet reëel is maar Blijf niet eindeloos argumenteren, daarmee speel je je tegenstander in de kaart.

Voorbeeld uit het Lagerhuis, over bezuinigingen in het onderwijs: Marcel van Dam: "als u nou moet kiezen tussen bezuinigen op de kwaliteit van het onderwijs en minder geld voor studenten, wat kiest u dan?"

Truc 3: Een staaltje populisme

Bij deze truc doe je een beroep op de sentimenten die leven onder het publiek, de meerderheid of zelfs het gehele volk. Bijvoorbeeld in een debat over het terugdringen van het autogebruik appelleren aan 'iedereen is voor een beter milieu'. Dat houdt nog niet in dat iedereen voor het terugdringen van het autogebruik is, maar dat impliceer je als debater wel.

De truc zit in het veronderstellen van een algehele overeenstemming die feitelijk ontbreekt. Onderstaande formuleringen willen nog wel eens de inleiding vormen tot deze truc, al dan niet vergezeld van een retorische vraag, die bij de andere debater een stilzwijgend 'ja' moet ontlocken.

"We willen uiteindelijk allemaal hetzelfde?"
"Daar zijn we het toch met zijn allen over eens?"

De remedie is in veel gevallen de uitspraak van de ander te laten volgen door de vraag: 'en dus is het waar?'

"Mijn buurman is bouwvakker en klaagt al jaren over rugpijn: ik zeg u, alle bouwvakkers hebben last van hun rug."

Truc 4: Veralgemeneren

Veralgemeneren is op basis van één waarneming of ervaring conclusies trekken die algemeen geldig zouden zijn. Als je die waarneming of ervaring met de nodige kracht brengt, kan dit als een truc werken, ook al zijn ze in het geheel niet algemeen geldig.

Als je als debater wordt geconfronteerd met een dergelijke truc, is het zaak erop te wijzen dat één waarneming of evaring nog niet wil zeggen dat zoiets dan algemeen geldend zou zijn.

Voorbeeld   Lagerhuisdebat   over   homeopatische   middelen:
Debater: "ik ken mensen waarbij die homeopathische middelen wel hebben gewerkt."
Deskundige weerlegt het: "maar ze werken niet als je systematisch onderzoekt"

Voor de liefhebbers heb ik een verdiepingsstuk toegevoegd.

Een drogreden is een argumentatie die correct lijkt, maar het niet is. Het bijzondere aan drogredenen is dat je ook zonder ze te kennen al aanvoelt dat er in het gegeven argument iets niet helemaal in de haak is. Door de drogredenen te kunnen onderscheiden wordt het eenvoudiger precies aan te geven wat er dan wel niet klopt. Zo kun je de argumentatie van uw tegenstander makkelijk ontkrachten. Hieronder vind je een lijst met de meest voorkomende drogredenen en hun - veelal Latijnse - benaming.

1. **Argumentum ad hominem** (de persoonlijke aanval): hierbij wordt op de man gespeeld in plaats van op het ter discussie staande standpunt of argument. Men spreekt twijfel uit over kennis, intelligentie, karakter of goede trouw van tegenpartij. Ook worden motieven van de ander verdacht gemaakt. Bijvoorbeeld: "iedereen behalve mijn tegenstander weet ..." of "wat kan mijn tegenstander als student nou weten van ...?"
2. **Het hellend vlak** (the slippery slope): hierbij wordt ten onrechte gesuggereerd dat een maatregel van kwaad tot erger leidt. Bijvoorbeeld: "als we vandaag de viagra-pil in het ziekenfondspakket plaatsen, gaan we morgen BMW's vergoeden!"
3. **Drogreden van de verkeerde tegenstelling** (vals dilemma): er worden twee tegengestelde opties gesuggereerd (waar er nog veel meer zijn). Bijvoorbeeld: "wat heb je liever in het ziekenfonds: viagrapillen voor macho's of thuiszorg voor oude omaatjes?"
4. **De stroman**: hierbij wordt het standpunt of de argumentatie van de tegenpartij vertekend. Bijvoorbeeld: de voorstanders pleiten ervoor viagra niet in het ziekenfonds te plaatsten, omdat andere geneesmiddelen meer urgent zijn en de tegenstander verwoordt dat standpunt als: "de voorstanders hebben aangegeven dat zij totaal niets geven om de patiënten die met viagra gebaat zouden zijn."
5. **Petitio principii** (cirkelredenering): hierbij is het aangevoerde argument identiek aan het standpunt dat het moet ondersteunen. Cirkelredeneringen lijken soms heel plausibel (ze zondigen dan ook niet tegen de logica, want ze hebben de onbetwistbare vorm van $A = A$). Vaak zie je pas op het tweede gezicht dat het argument weinig toevoegt. Bijvoorbeeld: De overheid moet het financieren want het is haar taak om dat te doen". Zonder extra ondersteuning zegt dit argument weinig.
6. **Argumentum ad populum** (populistische drogreden): hierbij wordt de mening van anderen als enige bewijsvoering aangebracht. Bijvoorbeeld: "iedereen is het er over eens dat...." of "duizenden lezers staan achter de denkbeelden van X, dus....."
7. **Bevestigen van de consequens**: de relatie tussen twee zaken wordt omgedraaid in een als ... dan-redenering. Bijvoorbeeld: 1 - Als een middel helpt, dan zit het in het ziekenfonds. 2 -

Het middel zit in het ziekenfonds (correcte argumenten). 3 - Dus het middel helpt (incorrecte conclusie).

8. Argumentum ad verecundiam (autoriteitsdrogreden; verecundia = bescheidenheid): hierbij wordt ten onrechte de eigen of iemand anders autoriteit aangehaald om een standpunt te ondersteunen. Bijvoorbeeld: "Als Veldman zegt dat het zo is, dan zal ze wel gelijk hebben: ze is tenslotte professor".

9. Post hoc ergo propter hoc (onjuiste oorzaak-gevolgrelatie): hierbij wordt er al te makkelijk van uitgegaan dat als een verschijnsel na een ander verschijnsel optreedt, het eerste verschijnsel de oorzaak is van de tweede. Bijvoorbeeld: "Het invoeren van het alcoholverbod tijdens koninginnenacht was succesvol, want er zijn dit jaar aanzienlijk minder ordeverstoringen geweest". (Terwijl bijvoorbeeld het feit dat het een zeer koude nacht was een meer voor de handliggende verklaring zou zijn.)

10. Argumentum ad baculum (drogreden van de stok): Tegenpartij onder druk zetten door bijvoorbeeld te zinspelen op negatieve gevolgen voor de tegenpartij als de spreker zijn zin niet krijgt.

11. Argumentum ad misericordiam. Een beroep wordt gedaan op medelijden met hem die de drogreden begaat. "Maar ik heb een loonsverhoging echt nodig, mijn kinderen zijn al twee jaar niet met vakantie geweest"

12. Meervoudige vraag. Een vraag wordt gesteld waarin iets wordt voorondersteld dat niet waar hoeft te zijn. "Hoeveel zetels gaat u woensdag verliezen?"

13. Secundum quid (drogreden van de overhaaste generalisatie). Op grond van slechts een enkel voorbeeld wordt een algemene conclusie aangenomen. "Frankrijk is een onveilig vakantieoord, want Karel is daar vorig jaar beroofd".

14. Argumentum ad consequentiam. Wijzen op vervelende gevolgen. "Dat zou ... gevolg hebben", "Dan zouden ... ". Onaangenaam, niet wezenlijk consequenties van het standpunt.

15. Opeenstapeling van argumenten. Argumenten die allemaal zijdelings met het onderwerp te maken hebben.

Discussiëren en argumenteren.
Door Stephan Wetzels

In dit document heb ik verschillende bronnen geraadpleegd en heb ik getracht een beknopt overzicht te geven omtrent het voeren van discussie. Discussiëren is een complex proces: actief luisteren, eigen standpunten uiteenzetten en je eigen mening verdedigen. Dit heeft alles te maken met communiceren. Aangezien mensen in een eerder stadium hebben aangegeven zich meer te willen verdiepen in de techniek en de vorm van het discussiëren is dit waardevolle en interessanter informatie. Lees dit aandachtig door en gebruik informatie tijdens de discussies voor jezelf en beschouw het dan als oefening. Hou elkaar bovendien scherp, maar zorg ervoor dat het nooit een discussie wordt over het discussiëren. Bovendien is wat hier geschreven is absoluut niet heilig, dus wees te allen tijde zelf bedacht!

De discussie is een communicatiemethode waarvan de grenzen vaag overgaan op gebieden die zich uitstrekken van het overbrengen van informatie, het onderhoudend converseren, bekvechten, het onderwijzen, indoctrineren of zeuren tot het daadwerkelijk bespreken met een andere partij wat de beste oplossing van een bepaald probleem is en het verschil van meningen met elkaar bespreken en het debatteren over inzichten omtrent een gegeven concept. Omdat er bij het discussiëren, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een monoloog of een toespraak meerdere personen communiceren ligt er onder elke vorm van argumentatie een basis welke bepaalt wat de motivatie van de discussie is, zoals machtsuitoefening, informatieverstrekking of onderhoud. Een praatje over het weer kan iets van een discussie krijgen, wanneer de een tegen de ander zegt dat-ie het weer dat de een aanprijst of afkraakt juist vreselijk vind of juist wel lekker -met een klein zinnetje reeds, maar het gevolg van die meningsuitwisseling zal meestal veel minder zwaar wegen dan een meningsverschil met je baas of een rechter. Hoewel er ook bij oppervlakkige gesprekken vaak veel belangen afhangen inzake (psychologische en sociale) macht zullen discussies met meerderen (in rang of status) en autoriteiten een bron zijn van verbaal machtsmisbruik en allerlei oneigenlijke vormen van discussietechniek. Er heerst natuurlijk wel een etiquette en norm; alle partijen moeten zich houden aan een rationele gesprekstechniek, maar er zijn geen geschreven wetten en niemand die de gevangenis indraait voor het iemand in de rede vallen, het stellen van een voorgeconditioneerde, vooringenomen en feitelijk discriminerende vraag of het verdraaien van andermans woorden. Nog maar niet te spreken van situaties, waarin de mindere al helemaal niet de mogelijkheid heeft om bij een onafhankelijke te klagen en totaal in de macht is van de autoriteit die in een gesprek zijn handelswijze toelicht, zogenaamd met een rechtmatige, onautoritaire argumentatie. Dit hoeft niet eens in extreme situaties zoals tussen burgers en ambtenaren of werknemers en baas plaatst te vinden, maar kan ook welig tieren in uw jeugd, wanneer u ondergeschikt bent aan degene die de ouderlijke macht of voogdij over u draagt, of in die van uw naasten, wiens gedrag door langdurig machtsmisbruik door autoriteiten dusdanig negatief beïnvloed kan zijn dat het u en de uwen ook treffen zal, door onder andere a-sociaal gedrag en baldadigheid. De belangen van autoriteiten in een democratie kunnen zo hoog zijn, en de kans op ontmaskering zo klein, dat misbruik van macht door hen door middel van de discussie met mindere en andersdenkenden haast gewoontegetrouw wordt -meestal door het slachtoffer onopgemerkt, maar daarom niet minder doeltreffend en immoreel. Omdat de macht der autoriteiten zich uitstrekt tot over iedereen, dus ook over u en ik, en hun invloed op ons gedrag en meningsvorming zo integraal is, is het belangrijk te weten welke technieken een immorele autoriteit of gesprekspartner, soms zelfs geheel onbewust, hanteert. Maar ook allerlei maatschappelijke discussies en algemene opvattingen waar wellicht nooit over gepraat wordt, maar die wel onze en anderen hun meningen en wereldbeeld vormen kunnen bij het analyseren hun dubbelzinnigheid of irrealiteit prijsgeven. Tenslotte waarschuw ik er hier voor dat ook u geneigd bent het voordeel van immorele autoriteit of mening te verkiezen, die bovendien vaak ongestraft en anoniem anderen aangedaan kan worden, boven die van lijdzame, onbevooroordeelde zoeker naar ultieme waarheid. Ik ontdekte een zekere wetmatigheid bij het discussiëren van allerlei discussies tussen mensen van allerlei aard en in talloze situaties, en heb ze hieronder voor u gerangschikt. Let er maar eens op!

1.) ONJUISTE OF TEKORTSCHIETENDE INFORMATIE. Het grootste probleem van een discussie is het onjuist geïnformeerd zijn van de deelnemers. Bij elke vorm van communicatie staan natuurlijk vooraf afgesproken en vastgestelde waarden ten grondslag, al was het alleen al taalkundig. Maar ook, en dat is het punt, staan er ethische normen en wat goed is en wat slecht, vast bij de deelnemers, terwijl juist die ter discussie gesteld zouden moeten worden. Zo

komt het voor dat beide partijen overeenstemming bereiken, hetzij geven ze elkaar gelijk of een van hen veranderd zijn standpunt, terwijl ze er puur feitelijk niet uit zijn gekomen en eigenlijk beide ongelijk hebben. Omdat er niemand meer is die hun standpunten nog betwijfelt leven ze verder in de waan het gelijk aan hun zijde en de werkelijkheid in pacht te hebben.

2.) ONWAARHEDEN HANTEREN. Immoreel als het individu is, zal het in de discussie zaken willen veranderen naar eigen belang. Feiten kunnen worden verdraaid of verzonnen, ontkend of gebagatelliseerd. Wordt vooral vaak gedaan in discussies waarin er grotere belangen op het spel staan zoals bij het verdedigen van autoritair gedrag of immoreel gedachtegoed omtrent de essentiële rechten van mensen. Goedpraten van bazig en misbruikend gedrag is vaak de reden achter de waarheid in een discussie over dat gedrag proberen te verdonkeremanen, welke is immoreel, autoritair, egoïstisch of terroriserend gedrag.

3.) IN DE REDEN VALLEN. Wordt door bijna iedereen toegepast. Soms ontaarden discussies, ook in de media, in ware schreeuw- en overstem orgieën waaraan voor een buitenstaander geen touw meer aan vast te knopen valt. Maar ook komen de verschillende partijen nauwelijks meer tot elkaar of tot enig inzicht in het idee en de visies van de ander, en wordt iemand de mogelijkheid ontnomen zijn standpunt te verdedigen of toe te lichten. Maar veel venijniger zijn mensen die de illusie ophouden je vrijelijk te laten ventileren, maar op het beslissende moment je overstemmen om zo op immorele wijze je van de wijs te brengen en argumenten niet ter sprake laten komen. Of zal een tegenpartij naar bepaalde voorbeelden van een bepaalde stelling kunnen vragen, vertrouwend op je tekortkomend herinneringsvermogen op dat moment, of je al bij het eerste of tweede voorbeeld in de rede vallen met tegenwerpingen. Zekers in een emotionele discussie (en emotie en discussie gaan vaak hand in hand) waarbij het geheugen toch al vaak niet meer toereikend is, is de verdediging van een standpunt door middel van de discussie dan welhaast onmogelijk gemaakt.

4.) IMPLICATIE. Een rechter bijv. kan een vraag dusdanig formuleren, dat een verdachte al bij voorbaad schuldig wordt bevonden of een vooroordeel als vaststaand gegeven gezien wordt. Wordt vaak toegepast en dan zonder dat de tegenpartij of toehoorders het in de gaten hebben, en is zeer immoreel.

5.) ONS FALEND HERINNERINGSVERMOGEN. We zijn geen computers. Als we computers waren zou het leven veel rechtvaardiger zijn, omdat we dan in ethische discussies of bij meningsverschillen omtrent het al dan niet juist zijn van allerlei technische, natuurkundige maar ook sociale en/of psychische en psychisch-sociale vraagstukken simpelweg alle voor- en nadelen tegen elkaar zouden kunnen opwegen om te zien welke keuze het meest voordelige of rechtvaardigste en dus juiste is. En niemand die het meer interessant zou vinden deze uitkomst aan te vechten. Maar helaas, de natuur heeft ons met een gave behept, waar computers geen last van hebben, nl. geheugen. Of liever gezegd: tijdelijk geheugenverlies. Een slechte gezondheid, maar ook frustrerende emoties (en in feite gaan aan iedere discussie vooraf frustrerende emoties) kunnen de veroorzakers zijn van een wel heel lastig en voor de tegenpartij zeer voordelig fenomeen in discussies: we vergeten gewoonweg (vaak doorslaggevende) argumenten, of zijn er niet van op de hoogte! Soms kunnen we ons later herinneren dat we toen dit of dat hadden moeten zeggen, veel vaker zelfs dat nog niet, en geraken we in wat ik onder hoofdstuk 1.) verwoord heb. Al met al maakt dit, dat vooral bij belangrijke discussies, bijvoorbeeld tussen een rechter en een verdachte, die verdachte minder

kans heeft op een rechtvaardige verdediging, daar uiteindelijk ook de advocaat en anderen die gehoord worden aan deze aandoening onderworpen zijn.

6.) EERSTE ARGUMENT DE BESTE. Vaak kent een bepaalde grond om iets te doen of te laten meerdere redenen. Maar een immorele tegenpartij zal altijd trachten de ander het onmogelijk te maken al die punten op te sommen. Of het past simpelweg niet in de vaart van het gesprek. Maar zelfs al zou het gegeven zijn dat iemand alle punten van een bepaalde motivatie opsomt zullen tegenstanders en toehoorders altijd geneigd zijn maar een punt te horen: het eerste of het laatste. Dat een motivatie voortkomt juist uit een spectrum van allerlei verschillende redenen en feiten willen zij niet inzien en wordt dan gewoon overheen gepraat. Vaak is het zelfs onmogelijk meerdere argumenten te noemen omdat de tegenstander er gewoon tussendoor blert. Op elk argument dat u noemt zal de immorele gesprekspartner een weerwoord plaatsen; hij zal u nooit meerdere argumenten voor een standpunt laten opsommen, omdat hij dan minstens evenveel argumenten voor zijn standpunt moet kunnen noemen, om nog geloofwaardig te zijn.

7.) WELSPREKENDHEID. Een van de oneerlijke facetten van een gesprek, discussie of debat is natuurlijk het feit dat iemand die meer capabel in het spreken is een grote voorsprong heeft op iemand die verbaal minder sterk is. Zo kan het voorkomen dat mensen gelijk krijgen, niet omdat zij beter argumenten hebben, maar omdat zij welsprekender zijn. Veel discussies tussen (autoritaire) volwassenen en (oudere) kinderen of minderen worden geleid en gedomineerd door de intellectueel sterkere autoriteit, terwijl zijn argumentatie lang niet altijd relevant is. Hier wordt de discussie puur misbruikt om het onredelijk standpunt van een autoriteit op een mindere of immorele wijze door te drukken en te forceren.

8.) WEL/NIET DISCUSSIEREN MET EEN REDEN. Tenslotte kunnen mensen altijd nog weigeren te discussiëren over bepaalde punten, of worden gedwongen niet te discussiëren. Of ze zullen juist de discussie aangaan omdat ze met hun immorele spreekwijze toch het gelijk aan hun zijde weten. Discussiëren is negen van de tien keer immoreel, maar niet discussieren gebeurt ook zo vaak uit een onrechtvaardig uitgangspunt. In vorige eeuwen liet de rechter of leider bij een redetwist de twee kampen tegen elkaar een lijfelijk gevecht aangaan, en wie er won had volgens die regelgeving ook gelijk betreffende de twist. Al lijkt dat nu nog zo oneerlijk, gezien het hierboven lijkt die handelswijze voor een die oordelen moet over zaken waar-ie niets van weet heel zo slecht nog niet.

9.) IMMOREEL DISCUSSIËREN. (samenvatting) 1: hypocrisie. (beweren waar men zelf niet werkelijk achterstaat of in praktijk brengt, liegen). 2: van zijn stuk brengen en om de tuin leiden. (afwijkende antwoorden, argumenten die niet werkelijk inhaken op wat er gezegd werd, antwoorden die impliceren dat er iets gezegd is wat niet werkelijk gezegd werd, argumenten herhalen met weliswaar andere woorden, maar met dezelfde argumenten, zonder daadwerkelijk in te gaan op wat gezegd werd of nieuwe argumenten op tafel te leggen- want die heeft men niet. Maar ook in de rede vallen, van de hak op de tak springen, vals beschuldigen (dingen beweren die men niet bewijzen kan) en doen voorkomen of men onderhandeld, maar in feite niet bereid is zijn standpunt te herzien, en bepaalde argumenten en feiten negeren en/of verdraaien.) 3: vooringenomenheid en drogredeningen (discutabele stellingen als algemeen geldend doen voorkomen (waar heb je haar verkracht? of: je weet toch dat dat niet mag?). Het vinden dat de gesprekspartner 'gek' is omwille van wat hij beweert.

10.) UITSTEL VAN DISCUSSIE. Omdat we niets zeker weten en we pas een standpunt kunnen innemen wanneer we alle feiten inzake een gegeven zeker weten, rest de oprechte

zoeker naar waarheid niets dan een zwijgen, bespiegelen en afwachten in het oordelen. Wanneer we de discussie mogen zien als zoektocht naar de realiteit en waarheid kunnen we bij de medemens niet veel vinden, die niet door immoraliteit en/of onkunde enigszins verdwaasd is, en kunnen we alleen nog maar communiceren met de goden. Tot die tijd zullen we het moeten doen met bespiegelen, speculeren en luisteren. Wie sprak er dat de waarheid onuitsprekelijk is?

11.) ALLE DISCUSSIES SAMEN Het gedrag en de overtuiging van (de uitvoerders van) de staat en individuen is het directe gevolg van alle tekortschietende, al dan niet immorele discussies en discussiërenden samen. De een luistert naar de ander en maakt er het zijne van, om te gebruiken en toe te passen wanneer het hem uitkomt. Wanneer we geconfronteerd worden met andere zienswijzen of gedragingen gaan we snel over op het verwerpen van deze manier van handelen om het tenslotte met ter plekke verzonnen en overgenomen argumenten het eigen gedrag te rechtvaardigen, terwijl in feite het omgekeerde de argumentatie rechtvaardigt: eerst het nadenken, beredeneren en bespiegelen, dan eventueel een beoordelen. De meeste mensen die het over ethische normen hebben, zijn zelf immoreel en blijven dit anoniem, totdat dit, alweer met argumenten en bewijzen, weerlegt wordt. De oprechte zoeker naar waarheid is dan allang weer verder met zijn speurtocht.

DISCUSSIËREN

Discussies willen nog wel eens ontsporen. Door een zekere mate van structuur in een discussie te brengen en door je aan een paar simpele regeltjes te houden, vergroot je de kans op een succesvol verloop. Hieronder vind je tips over het organiseren, het leiden van en het deelnemen aan een (formele) discussie.

Een discussie organiseren

Als je een discussie organiseert, houd dan rekening met de volgende zaken:

- Een discussie verloopt het best in een groep van 5 tot 15 personen.
- In de groep moet niet iedereen dezelfde mening hebben, maar de meningen moeten ook niet zo ver uit elkaar liggen dat een discussie onmogelijk wordt.
- Het onderwerp van de discussie moet aansluiten bij de interesses en belangen van de deelnemers.
- Een discussie komt alleen tot bloei als het onderwerp van discussie concreet genoeg is. Formuleer het discussiethema daarom in de vorm van een vraag, opdracht of stelling. Dus niet 'biotechnologie' maar 'biotechnologie kan het wereldvoedselprobleem oplossen'.

Een discussie leiden

Hoe groter het aantal deelnemers, hoe belangrijker de structuur en de leiding van de discussie worden (Korswagen 1993).

Structuur

Een veel gebruikte structuur voor discussies zie je hieronder. Wanneer in een discussie meerdere (deel)onderwerpen aan bod moeten komen, doorloop je de verschillende fasen meerdere malen.

Discussiedelen

Inleiding

Beeldvorming

Meningsvorming

Afsluiting

Functies

- Welkom
  - Huishoudelijke mededelingen
  - Onderwerp van discussie
  - Doel van discussie
  - Belang van discussie
  - Geplande structuur van discussie
- Feitelijke informatie over het thema geven (meestal door de voorzitter)
- Meningen uitwisselen en bespreken
- Samenvatting en conclusies
  - Dankwoord

Leiding

Een formele discussie wordt geleid door een voorzitter. Een goede voorzitter is onpartijdig. Ben je sterk bij een bepaald onderwerp betrokken en wil je graag meedoen aan de discussie, dan is een ander misschien geschikter voor het voorzitterschap. Hieronder vind je de belangrijkste taken van de voorzitter.

Taken

Discussie voorbereiden

Discussie leiden

Voor een open sfeer zorgen

Tips

- Verdiep je in het discussiethema.
- Wat moet je weten om de discussie te kunnen leiden? Welke vragen zou je kunnen stellen om de discussie op gang te brengen?
- Maak een tijdsschema: welke deelonderwerpen moeten aan bod komen? Hoeveel tijd is daarvoor nodig?
- Bereid een inleiding voor. Zie 'Structuur' hierboven.
- Zorg dat de rode draad van de discussie duidelijk blijft.
- Integreer bijdragen in het geheel; vraag door als de bedoeling van een bijdrage niet duidelijk is; vat de discussie samen als die dreigt te stikken; verwijst voorbarige opmerkingen naar een volgend (deel)onderwerp; stimuleer de discussie door middel van vragen; kap afdwalingen van het onderwerp af.
- Houd het tijdsschema in de gaten, maar pas op voor verstarring!
- Maak aantekeningen. Ze kunnen je helpen bij het geven van een samenvatting van de discussie.
- Geef ruimte aan gevoelsuitingen.
- Zorg dat de deelnemers elkaar laten uitspreken.
- Geef iedereen evenveel gelegenheid om zijn

zegje te doen.

- Toon waardering voor de inbreng van de deelnemers.

- Corrigeer hinderlijk gedrag.

Deelnemen aan een discussie

Als deelnemer ben je medeverantwoordelijk voor het verloop van de discussie. Hieronder vind je vijf regels om een discussie niet in het honderd te laten lopen (Van Eemeren, Grootendorst & Snoeck Henkemans 1995). Soms worden deze regels al dan niet opzettelijk overtreden.

1. Iedereen is vrij zijn standpunten of twijfels naar voren te brengen.
2. Als je een standpunt naar voren brengt, ben je verplicht het te verdedigen als dat van je gevraagd wordt.
3. Indien je je standpunt niet afdoende kunt verdedigen, moet je het intrekken.
4. Als je tegenstander zijn standpunt afdoende verdedigt, moet je je twijfel aan dat standpunt intrekken.
5. Formuleer zo helder en concreet mogelijk. Vermijd onduidelijkheid en dubbelzinnigheid.

Bronnen

- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., & Snoeck Henkemans, A.F. (1995). *Argumentatie. Inleiding in het analyseren, beoordelen en presenteren van betogen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
  - Korswagen, C.J.J. (Red.). (1993). *Drieluik mondelinge communicatie. III. Doeltreffend leiding geven en deelnemen aan informatie-, discussie- en vergaderbijeenkomsten*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Logum.
-